

ΑΔΙΑΒΑΘΜΗΤΟ

**ΣΧΟΛΗ ΕΘΝΙΚΗΣ ΑΜΥΝΑΣ
71^η ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΣΕΙΡΑ
ΚΑΝΟΝΙΚΗΣ ΦΟΙΤΗΣΗΣ**



ΑΤΟΜΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

**«Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΥΒΡΙΔΙΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ: ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ
ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ»**

**ΑΠΟ ΤΟΝ
ΣΧΗ (ΠΖ) ΒΑΣΙΛΕΙΟ ΜΗΤΣΙΟ**

ΑΠΡΙΛΙΟΣ 2019

ΑΔΙΑΒΑΘΜΗΤΟ

ΣΕΛΙΔΑ ΣΚΟΠΙΜΑ ΚΕΝΗ

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	Σελ.
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	1
ΣΚΟΠΟΣ	4
ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ	4
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 - ΥΒΡΙΔΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ: ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ, ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΚΑΙ ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ	6
1.1. Βιβλιογραφική ανασκόπηση και ειδικότερη θεωρητική προσέγγιση	6
1.1.1. Οι δυο σχολές σκέψης	7
1.1.2. Η κινέζικη προσέγγιση. Από τον Sun Tzu στους Liang και Xiangsui.	9
1.1.3. Οι ακαδημαϊκοί. «4GW», «μικτοί συντελεστές» και «agitprop»	11
1.1.4. Οι Ρώσσοι. Οι νέες μορφές των πολιτικά επικεντρωμένων επιχειρήσεων	15
1.1.5. Χεζμπολάχ. Καινοτομία στις τακτικές.	16
1.1.6. ISIS. Προσαρμοστική δομή και εγκληματική δραστηριότητα	17
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Ο ΥΒΡΙΔΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΟΥ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΔΙΚΑΙΟΥ : ΠΡΑΞΗ ΚΑΙ ΤΑΚΤΙΚΕΣ	20
2.1. Η παραμελημένη (νομική) διάσταση του υβριδικού πολέμου	20
2.2. Η «χρήση του δικαίου» - Lawfare, ως συστατικό στοιχείο του υβριδικού πολέμου	24
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 : ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΥΒΡΙΔΙΚΩΝ ΠΟΛΕΜΩΝ	27
3.1. Γενικά	27
3.2. Παραδείγματα και σύγκριση περιπτώσεων	28
3.2.1. Μελέτη περίπτωσης 1: ISIL και Συρία 2012-2014	28
3.2.2. Μελέτη περίπτωσης 2: Ρωσία και Ουκρανία. Φάση 1η	30
3.2.3. Μελέτη περίπτωσης 3: Ρωσία και Ουκρανία. Φάση 2η	31
3.2.4. Μελέτη περίπτωσης 4: Ο υβριδικός πόλεμος του Ιράν στη Συρία	36
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 : ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ - ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ	38
4.1. Η αναδυόμενη αναγκη για αμφισβήτηση της ορθόδοξης ανάλυσης και των προκαταλήψεων	38
4.2. Προτάσεις για την αποφυγή του «συνδρόμου του βραστόυ βάτραχου»	41
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ «Α»: Βιβλιογραφία	44

Πίνακες

Πίνακας 1- Ταυτολογία 1: ISIL στη Συρία 2012-2014	29
Πίνακας 2- Ταυτολογία 2: Ρωσία στην Ουκρανία. Φάση 1η	34
Πίνακας 3- Ταυτολογία 3: Ρωσία στην Ουκρανία. Φάση 2η	35
Πίνακας 4- Ταυτολογία 4: Ιράν στη Συρία	37

ΣΕΛΙΔΑ ΣΚΟΠΙΜΑ ΚΕΝΗ

ΣΥΝΟΨΗ

Εναλλακτικά αποκαλούμενος μη γραμμικός πόλεμος, ενεργά μέτρα ή σύγκρουση στη «γκρίζα ζώνη», ο υβριδικός πόλεμος δεν έχει έναν ενιαίο, συμφωνημένο ορισμό. Ένας κρατικός ή μη κρατικός δρών που ασχολείται με το υβριδικό πόλεμο δυσκολεύει τις εσωτερικές υποθέσεις ενός άλλου κράτους, δίνοντας προτεραιότητα σε μη κινητικά στρατιωτικά μέσα, όπως οι επιχειρήσεις στον κυβερνοχώρο και η επιρροή, με ταυτόχρονη οικονομική πίεση, στήριξη των τοπικών αντιπολιτευτικών ομάδων, παραπληροφόρηση και εγκληματική δραστηριότητα. Μπορεί να περιλαμβάνει τη συγκεκριμένη ανάπτυξη μη ταυτοποιήσιμων στρατιωτικών δυνάμεων ή μη-κανονικών μαχητών, προβάλλοντας ως στρατηγικό όφελος την απόκρυψη της συμμετοχής του επιτιθέμενου. Η εργασία, διερευνώντας βιβλιογραφικά και εμπειρικά το θέμα υβριδικός πόλεμος έχει σαν σκοπό την ανάπτυξη και κατανόηση του θεωρητικού πλαισίου στο οποίο αναπτύσσεται η έννοιά του. Επιθυμεί να προσφέρει μια προσέγγιση στην ερμηνεία του όρου και κυρίως στην αναζήτηση του εννοιολογικού και ταυτολογικού προτύπου αυτού του πολέμου. Φιλοδοξεί να προτείνει περαιτέρω ερευνητικά ερωτήματα και επιδιώκει την συμμετοχή, στη συζήτηση που εξελίσσεται σε στρατιωτικό και ακαδημαϊκό επίπεδο, σε ότι αφορά την εξέταση της υιοθέτησης μιας νέας υψηλής στρατηγικής για την Ελλάδα, προσαρμοσμένης στις σύγχρονες απαιτήσεις. Με αφετηρία τα παραπάνω, αναπτύσσει την ανάλυσή της, σε τρία κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο προσεγγίζεται ο όρος βιβλιογραφικά, αλλά και σε θεωρητικό και εννοιολογικό επίπεδο. Στο δεύτερο κεφάλαιο εξετάζονται περιπτώσεις οι οποίες έχουν χαρακτηριστεί υβριδικοί πόλεμοι, προκειμένου να αναγνωριστούν τα κοινά εκείνα στοιχεία τα οποία ταυτοποιούν την υβριδικότητα. Στο τρίτο κεφάλαιο παίρνοντας τα συμπεράσματα των δυο πρώτων κεφαλαίων προτείνονται δράσεις προκειμένου να αναπτυχθούν πρακτικές επιλογές. Η μελέτη, καταλήγει ότι είναι αναγκαία η αμφισβήτηση της ορθόδοξης ανάλυσης και των προκαταλήψεων και προτείνει δράσεις ώστε να αποφευχθεί το «σύνδρομο του βραστού βατράχου».

ΣΕΛΙΔΑ ΣΚΟΠΙΜΑ ΚΕΝΗ

«War no longer exists»

British General Rupert Smith, 2005¹

«...the enemy gets a vote»

Frank G. Hoffman²,2009

«The international consensus on 'hybrid warfare' is clear: no one understands it, but everyone, including NATO and the European Union, agrees it is a problem.»

MCDC,2017³

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Λέγεται ότι, ο καλύτερος τρόπος για να βράσεις ένα βάτραχο, είναι να ανεβάσεις τη θερμοκρασία αρκετά αργά ώστε ο βάτραχος να μην συνειδητοποιήσει ότι μαγειρεύεται⁴. Κατόπιν, αν κλέψεις το λογισμικό της ηλεκτρικής κουζίνας, αρνηθείς την υπαιτιότητά σου, «βομβαρδίσεις» τους παρευρισκόμενους με ψεύτικα νέα, και φεύγοντας πάρεις μαζί σου και την ηλεκτρική κουζίνα, θα μπορούσε κάποιος να ισχυριστεί ότι του κάνεις υβριδικό πόλεμο.

Εναλλακτικά αποκαλούμενος μη γραμμικός πόλεμος, ενεργά μέτρα ή σύγκρουση στη «γκρίζα ζώνη», ο υβριδικός πόλεμος δεν έχει έναν ενιαίο, συμφωνημένο ορισμό. Συνοπτικά, ένας κρατικός ή μη κρατικός δρών που ασχολείται με το υβριδικό πόλεμο δυσκολεύει τις εσωτερικές υποθέσεις ενός άλλου κράτους, δίνοντας προτεραιότητα σε μη κινητικά στρατιωτικά μέσα, όπως οι επιχειρήσεις στον κυβερνοχώρο και η επιρροή, με ταυτόχρονη οικονομική πίεση, στήριξη των τοπικών αντιπολιτευτικών ομάδων, παραπληροφόρηση και

¹ Marcuzzi, S. «Hybrid Warfare in Historical Perspectives», Presentation from the Max Weber International Workshop «Fears of Trolls and Little Green Men. Does Hybrid Warfare Work, for Whom, and When?», NDC, . Πρόσβαση στο, http://www.natofoundation.org/wp-content/uploads/2018/06/NDCF_StefanoMarcuzzi_Paper.pdf

² Ο Hoffman αναφερόμενος στον Πελοποννησιακό Πόλεμο και στο μάθημα που πήραν οι Σπαρτιάτες από την αντίδραση των Αθηναίων να μην εξέλθουν των τειχών τους και να μην πάρουν μέρος στην αποφασιστική μάχη που οι Σπαρτιάτες επιθυμούσαν, «...The scarlet-clad Spartans learned the first lesson of military history—the enemy gets a vote». Στο, Hoffman, F. G., « Hybrid Warfare and Challenges», JFQ, issue 52,2009. Πρόσβαση στο, <https://smallwarsjournal.com/documents/jfqhoffman.pdf>

³ Understanding Hybrid Warfare, MCDC, Norwegian Institute of International Affairs ,2017 <https://wss.apan.org/s/ME/mcdc20152016/CHW/SitePages/Home.aspx?RootFolder=%2Fs%2FME%2Fmcdc2015%2D2016%2FCHW%2FShared%20Documents%2F00%5FCHW%5FFinal%5FProducts&FolderCTID=0x0120006A81584276FCD643AA9F46228ED57281&View={142DCC1F-EF3E-4364-B46BC1AE4230F9DD>

⁴ Η αναγωγή της θεωρίας αυτής στις διεθνείς σχέσεις και σε συνδυασμό με τις στρατηγικές «κατευνασμού» , νομίζω ότι παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την Ελλάδα. Για το «σύνδρομο του βραστού βατράχου» και τους μηχανισμούς της «ολισθητής πλαγιάς» βλ. Fallows, J, «Guest-post wisdom on frogs», The Atlantic, 21 Ιουλ 2009, (πρόσβαση στο, <https://www.theatlantic.com/technology/archive/2009/07/guest-post-wisdom-on-frogs/21789/>) και αντίστοιχα, Volokh, E, (2003). «The Mechanisms of the Slippery Slope»(PDF). Harvard Law Review, Vol. 116, No. 4. 116 (4): 1026–1137 , (πρόσβαση στο <http://www2.law.ucla.edu/volokh/slippery.pdf>).

εγκληματική δραστηριότητα. Μπορεί να περιλαμβάνει τη συγκεκαλυμμένη ανάπτυξη μη ταυτοποιήσιμων στρατιωτικών δυνάμεων ή μη-κανονικών μαχητών, προβάλλοντας ως στρατηγικό όφελος την απόκρυψη της συμμετοχής του επιτιθέμενου. Αυτό γιατί, ακόμη και η μικρότερη δυσπιστία μπορεί να καθυστερήσει ή να απαγορεύσει την αντίδραση σε ενέργειες που διαφορετικά θα προκαλούσαν μια δυναμική και πολλές φορές ισχυρή διεθνή αντίδραση.

Ο υβριδικός πόλεμος την τελευταία δεκαετία έχει συνδεθεί με την επιθετική ρωσική εξωτερική πολιτική, εναγκαλισμός ο οποίος πιστώνεται στον αρχηγό του Γενικού Επιτελείου του ρωσικού στρατού, Valery Gerasimov. Το 2013, ο Gerasimov διατύπωσε την άποψή του για τον υβριδικό πόλεμο, ως μια ασύμμετρη απάντηση στην εξάπλωση της φιλελεύθερης δημοκρατίας, σε έναν παγκοσμιοποιημένο κόσμο⁵. Σε ένα σχολιασμό της διαπίστωσης του Clausewitz για το ότι «ο πόλεμος είναι η συνέχιση της πολιτικής με αλλά μέσα», ο Gerasimov παρατηρεί ότι «ο ρόλος των μη στρατιωτικών μέσων για την επίτευξη πολιτικών και στρατηγικών στόχων έχει αυξηθεί, και, σε πολλές περιπτώσεις, έχει υπερβεί τη δύναμη της ισχύος και την αποτελεσματικότητα των όπλων». Επιπλέον, υποστήριξε την «ευρεία χρήση πολιτικών, οικονομικών, πληροφοριακών, ανθρωπιστικών και άλλων μη στρατιωτικών μέτρων, που εφαρμόζονται σε συντονισμό με το δυναμικό διαμαρτυρίας του πληθυσμού», «και που συμπληρώνονται με στρατιωτικά μέσα κρυμμένου χαρακτήρα»⁶.

Οι μελετητές μπορεί να διαφωνούν σχετικά με τις περιπτώσεις που θα πρέπει να χαρακτηριστούν ως υβριδικός πόλεμος, ωστόσο η εισβολή της Ρωσίας στη Γεωργία το 2008 και η συνακόλουθη προσάρτηση της Αμπχαζίας και της Νότιας Οσετίας, οι ενέργειές της το 2013 και το 2014 στην Ουκρανία, για την κατάληψη και την προσάρτηση της Κριμαίας και η ανάπτυξη «μικρών πράσινων ανδρών», είναι σαφέστερα παραδείγματα ενός πολέμου που εφαρμόζεται πλήρως. Όμως, ο υβριδικός πόλεμος δεν είναι απαραίτητο να έχει εδαφικά ερείσματα, ούτε να οδηγήσει στην προσάρτηση μιας επικράτειας. Μια καμπάνια παραπληροφόρησης, ακολουθούμενη από επιθέσεις στον κυβερνοχώρο, δημιούργησε προβλήματα στην ψηφιακή υποδομή της Εσθονίας, το 2007. Η ενορχήστρωση των προσπαθειών για πραξικοπήμα στα Σκόπια το 2016 και στο Μαυροβούνιο το 2017, η στήριξη πολιτικών κομμάτων στη Γαλλία και Γερμανία και η παρέμβαση στις εκλογές στις ΗΠΑ, το 2016⁷, αντί απλώς να είναι ένας περιγραφικό δείκτης μεμονωμένων περιστατικών ή μιας ακόμη τακτικής

⁵ General Gerasimov, V., «The Value of Science Is in the Foresight: New Challenges Demand Rethinking the Forms and Methods of Carrying out Combat Operations», Voyenno – Promys Hlenny Kurier (στα ρωσικά), <http://vpk-news.ru/articles/14632>.

Στα αγγλικά βλ. Coalson, R., (μεταφ.), Military Review http://usacac.army.mil/CAC2/MilitaryReview/Archives/English/MilitaryReview_20160228_art008.pdf. Ενδιαφέρον είναι και το, Bartles, C.K. «Getting Gerasimov Right», Military Review, http://usacac.army.mil/CAC2/MilitaryReview/Archives/English/MilitaryReview_20160228_art009.pdf.

⁶ General Gerasimov, V., ο.π.

⁷ Fisher, M, στο D.N.C. Hack, «Echoes of Russia's New Approach to Power», N.Y. Times, http://www.nytimes.com/2016/07/26/world/europe/russia-dnc-putin-strategy.html?_r=0; Sanger, D. E., «White House Confirms Pre-Election Warning to Russia Over Hacking», N.Y. Times, <http://www.nytimes.com/2016/11/17/us/politics/white-house-confirms-pre-election-warning-to-russia-over-hacking.html>; Higgins, A, Finger, «Pointed at Russian in Alleged Coup Plot in Montenegro», N.Y. Times, <http://www.nytimes.com/2016/11/26/world/europe/finger-pointed-at-russians-in-alleged-coup-plot-in-montenegro.html>.

παρέμβασης, έρχεται και κάνει καλύτερα κατανοητό αυτό που σήμερα ονομάζεται υβριδικός πόλεμος, ως μια στρατηγική που αποβλέπει στην αποσταθεροποίηση της υπάρχουσας φιλελεύθερης ή όποιας άλλης τάξης.

Εννοιολογικά, η ταυτοποίηση του υβριδικού πολέμου ως καινοτομία στις διεθνείς υποθέσεις, έχει δεχτεί αρκετή κριτική. Όλα τα κράτη συμμετέχουν σε ορισμένες μορφές συγκεκριμένης δράσης και τα μη στρατιωτικά μέτρα αποτελούν βασικά εργαλεία διπλωματίας. Επιπλέον, ο υβριδικός πόλεμος μοιάζει με τις επιχειρήσεις που ανέλαβαν και οι δύο αντιμαχόμενες ομάδες κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου⁸, αλλά συμβαίνει και σήμερα, υπό τον τίτλο του αντικανονικού πολέμου. Οι σκεπτικιστές αμφισβητούν λοιπόν εάν, πέρα από την εισαγωγή των κυβερνο-δυνατοτήτων και το ίδιο το όνομα, υπάρχει πραγματικά κάτι καινούργιο για τον υβριδικό πόλεμο⁹. Πάντως, τα κράτη που βρίσκονται στην πρώτη γραμμή εναντίον της απειλής που θέτει η Ρωσία έχουν απαντήσει καταφατικά στο ερώτημα αυτό, επενδύοντας στη στρατηγική σκέψη για τον καλύτερο τρόπο αντιμετώπισης του υβριδικού πολέμου. Τον Απρίλιο του 2017, μια ομάδα από έντεκα κράτη μέλη του NATO και της Ευρωπαϊκής Ένωσης υπέγραψαν ένα κοινό μνημόνιο συμφωνίας, στη Φινλανδία, για την ίδρυση του Ευρωπαϊκού Κέντρου Αριστείας για την Αντιμετώπιση Υβριδικών Απειλών¹⁰. Το κέντρο αυτό με έδρα το Ελσίνκι, το οποίο εγκαινιάστηκε επισήμως στις αρχές Οκτωβρίου του 2017, διεξάγει στρατηγικό διάλογο, έρευνα, εκπαίδευση και διαβούλευση, για να φωτίσει τα τρωτά σημεία σε υβριδικά μέτρα και να βελτιώσει την ανθεκτικότητα έναντι υβριδικών απειλών.

Με αφετηρία τα παραπάνω, η εργασία, αναπτύσσει την ανάλυση της σε τρία κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο προσεγγίζεται ο όρος βιβλιογραφικά, αλλά και σε θεωρητικό και εννοιολογικό επίπεδο, παρεμβαίνοντας επεξηγηματικά και προβάλλοντας και τις θέσεις του γράφοντος. Στο δεύτερο κεφάλαιο εξετάζονται περιπτώσεις οι οποίες έχουν χαρακτηριστεί υβριδικοί πόλεμοι ή παρουσίασαν στοιχεία υβριδικότητας, προκειμένου να ταυτολογηθούν τα κοινά εκείνα στοιχεία τα οποία ορίζουν την υβριδικότητα. Στο τρίτο κεφάλαιο παίρνοντας τα συμπεράσματα των δυο πρώτων κεφαλαίων προτείνονται δράσεις προκειμένου να αναπτυχθούν πρακτικές επιλογές¹¹.

⁸ Πραγματικά θα ήταν ενδιαφέρουσα μια μελέτη της περίπτωσης της Νικαράγουα ή των δικτατοριών της Λατινικής Αμερικής, όπως επίσης και των τακτικών των Viet Cong και του People's Army of Vietnam. Για το τελευταίο βλ. TC 7-100 (Hybrid Threat). Επιπλέον σαν case study η επέμβαση των Αμερικάνων στη Δομινικανή Δημοκρατία το 1965, εξετάζεται στο, MAJ Nicholas M. James III, *US Army Conventional Forces in Gray Zone Conflict*, School of Advanced Military Studies, United States Army Command and General Staff College, 2017. <https://apps.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/1039016.pdf>

⁹ Wittes. B, «What is Hybrid Conflict?», Lawfare (2015), <https://lawfareblog.com/what-hybrid-conflict>. Επίσης, Van Puyvelde. D, «Hybrid War – Does It Even Exist?», NATO Review, <http://www.nato.int/docu/review/2015/Also-in-2015/hybrid-modern-future-warfare-russia-ukraine/EN/>

¹⁰ Hybrid CoE (European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats), <https://www.hybridcoe.fi/>

¹¹ Το θέμα των στρατηγικών επιλογών εκτιμά ότι πρέπει να τύχει ιδιαίτερης προσοχής τόσο σε επίπεδο υψηλής στρατηγικής όσο και στρατιωτικής στρατηγικής. Όσο πιο αβέβαιο είναι το στρατηγικό – επιχειρησιακό περιβάλλον τόσο πιο γενική και ευρεία πρέπει να είναι η στρατηγική σχεδίαση. Αυτή πρέπει να διαμορφώνει επιλογές, οι οποίες επιλογές, ελλείψει πόρων, οφείλουν να είναι καινοτόμες. Δηλαδή να είναι διαφοροποιημένες και χαμηλού κόστους. Το τελευταίο αναφέρεται αρκετά συχνά στην παρούσα μελέτη καθόσον εκτιμάται ως η βάση, η πεμπουσία, του υβριδισμού. Σε κάθε περίπτωση μια αρχική προσέγγιση για την κατανόηση αυτού που εννοείται στην τοποθέτησή μας, είναι η μελέτη του ., Kim. W.C., Mauborgne. R, *Η Στρατηγική των Γαλάζιων Ωκεανών*, Εκδόσεις Κριτική.

ΣΚΟΠΟΣ

Η μελέτη αυτή έχει σαν σκοπό την ανάπτυξη και κατανόηση του θεωρητικού πλαισίου στο οποίο αναπτύσσεται η έννοια του υβριδικού πολέμου. Επιθυμεί να προσφέρει μια προσέγγιση στην ερμηνεία του όρου και κυρίως στην αναζήτηση εννοιολογικού και ταυτολογικού προτύπου. Φιλοδοξεί να προτείνει περαιτέρω ερευνητικά ερωτήματα και επιδιώκει την συμμετοχή της, στη συζήτηση που εξελίσσεται σε στρατιωτικό και ακαδημαϊκό επίπεδο, σε ότι αφορά την εξέταση υιοθέτησης μιας νέας υψηλής στρατηγικής για την Ελλάδα, προσαρμοσμένης στις σύγχρονες απαιτήσεις.

ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ

Προκειμένου η επιχειρηματολογία που θα ακολουθήσει, να αναπτυχθεί σε ένα πλαίσιο όσο γίνεται πιο αντικειμενικό και επιστημονικό, οφείλεται να τεθούν ορισμένες (όχι λίγες) προϋποθέσεις. Στα επόμενα κεφάλαια, η ανάπτυξη και υιοθέτηση ή όχι αυτών των προϋποθέσεων θα οδηγήσει, σε μια, σε βάθος προσέγγιση του θέματος.

Ας δεχτούμε λοιπόν ότι:

α. Ο χαρακτήρας του πολέμου αλλάζει, όπως επίσης και αυτός της ειρήνης¹². Επομένως πρέπει να οριοθετηθεί η ειρήνη (μέσω του Διεθνούς Δίκαιου), για να κατανοήσουμε το εύρος του πολέμου.

β. Η ενδιάμεση, μεταξύ του πολέμου και της ειρήνης, «γκρίζα ζώνη» είναι μια ζώνη που αναπτύσσεται ένα οικοσυστημικό¹³ πλαίσιο παραγόντων, που δημιουργεί τις συνθήκες για την ανάπτυξη και εφαρμογή υβριδικών δυνατοτήτων ή απειλών.

γ. Υφίσταται εννοιολογική ασυνέπεια του όρου, εφόσον δεν υπάρχει κοινά αποδεκτή ερμηνεία, με αποτέλεσμα την δυσκολία της ταυτολογίας του¹⁴.

δ. Ο υβριδικός πόλεμος ήδη εξετάζεται σε ευρωπαϊκό και Νατοϊκό επίπεδο.

ε. Στην σημερινή εποχή παρουσιάζεται το παράδοξο φαινόμενο (λόγω της τεχνολογίας) ο υβριδικός πόλεμος να μην χρειάζεται να ελέγχει άμεσα όλες τις

¹² Strachan, H, «*The Changing Character of War*», European Lecture Delivered at HEI ,Geneva, 2006, σελ.3.

¹³ Η «γκρίζα ζώνη» κατά την γνώμη μου λειτουργεί ως το περιβάλλον όπου δημιουργούνται οι συστημικές συνθήκες για την υβριδοποίηση των στρατηγικών. Όλο αυτό θα μπορούσαμε να το παραλληλίσουμε με ένα οικοσύστημα (σε παραλληλισμό με το βιολογικό οικοσύστημα), στο οποίο αλληλοεπιδρούν παράγοντες για την ανάπτυξη δυνατοτήτων και στο οποίο οικοσύστημα, η εξέλιξη (των στρατηγικών και μεθόδων) καθορίζεται με βάση την ανάγκη για επιβίωση. Όπως σε κάθε οικοσύστημα, έτσι και στον υβριδισμό, η «αλληλεπίδραση και ένωση» είναι φυσική και επόμενη και προκύπτει ως «νόμος» για την «εξέλιξη» και επομένως για την «επιβίωση»..

¹⁴ Ταυτολογία σημαίνει ότι «το Α αντιδρά έτσι, επειδή υφίσταται το Β» και «το Β υφίσταται, επειδή αντιδρά το Α».

«δυνατότητες» του, αλλά ταυτόχρονα αυτές να λειτουργούν προς όφελός του¹⁵. Αυτό διευρύνει την έννοια της διεύθυνσης/διοίκησης του υβριδικού πολέμου, σε αυτό που θα μπορούσαμε να πούμε «διοίκηση με βάση το συμφέρον» του κάθε συμμετέχοντα (κρατικού, μη κρατικού δρώντα, συμμάχου, αντάρτη, εξεγερθέντα, ποινικού, τρομοκράτη, χάκερ κλπ).

στ. Είναι αναγκαία η διεύρυνση της έννοιας της επιχειρησιακής γεωμετρίας (ως παράγοντες που επηρεάζουν την ανάπτυξη δυνατοτήτων σε σχέση με το χρόνο, το χώρο και τις διακριτές δυνάμεις), σε στρατηγική γεωμετρία, προκειμένου να συμπεριληφθούν και οι λοιπές σύγχρονες και λιγότερο διακριτές διαστάσεις του περιβάλλοντος όπως η πολιτική, οικονομική, κοινωνική, τεχνολογική, διαδικτυακή και πληροφοριακή διάσταση¹⁶.

ζ. Δεχόμενοι ότι ο Κλαουζεβιστικός πόλεμος παράγει πολιτικά αποτελέσματα ως μέρος μιας αλυσίδας αξίας, τότε πρέπει να εξεταστεί εάν και πόσο αυτή η αξία έχει μετατοπιστεί στον άυλο τομέα - intangible domain¹⁷.

η. Τα διδάγματα από τη διαχείριση της «στρατηγικής έκπληξης»¹⁸ ενσωματώνονται στις σύγχρονες στρατηγικές.

θ. Οι ηγεσίες αναπτύσσουν τις στρατηγικές τους λαμβάνοντάς υπόψη τις συνέπειες του «διλήμματος του κατακτητή»¹⁹.

¹⁵ Εμφανές παράδειγμα για αυτό, όπως θα αναλυθεί και πιο κάτω, αποτελεί το ISIL. Ενσωματώνοντας δυνατότητες που είτε είναι νέο στρατολογημένοι και τρομοκράτες είτε όπλα και τακτικές, διενεργεί ένα πόλεμο στον οποίο δεν ασκείται κεντρικός έλεγχος επί αυτών των δυνατοτήτων. Οι οποίες μάλιστα λειτουργούν και συνδυαστικά με μόνη κατεύθυνση τον κοινό σκοπό. Εκεί ακριβώς έγκειται και η επικινδυνότητα τέτοιων οργανώσεων.

¹⁶ Εκτιμώ ότι στο εγγύς μέλλον θα πρέπει να συμπληρωθεί και η διάσταση της «νοημοσύνης». Η «νοημοσύνη» και κυρίως η «τεχνητή», θα απασχολεί όλο και πιο πολύ, όσο η φυσική παρουσία του ανθρώπου στα μέσα παραγωγής, θα περιορίζεται. Στην επόμενη «βιομηχανική» επανάσταση, ίσως να έχουμε και μια νέα μορφή πολέμου. Τον «χωρίς άνθρωπο πόλεμο» (sic). Για μια αναγωγή στο μέλλον και στον «πόλεμο με υποκατάστατα» ενδιαφέρουσα προσέγγιση είναι το , Krieg, A, Rickli, G.M., «Surrogate warfare: the art of war in the 21st century?», Defence Studies Journal, Νοε 2017, σελ. 113-130. Πρόσβαση (με Open Athens) στο, <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14702436.2018.1429218?src=recsys>

¹⁷ Με τον όρο «αλυσίδα αξίας» εννοείται η διαδοχική και γραμμική αλληλουχία δράσεων (οικονομικές, διπλωματικές, δημογραφικές, στρατιωτικές) προκειμένου να επιτευχθούν οι πολιτικοί αντικειμενικοί σκοποί. Σήμερα, στην στρατιωτική επιχειρησιακή σχεδίαση αυτό μεταφράζεται ως γραμμές επιχειρήσεων. Ο «άυλος τομέας» του πολέμου αφορά την πολιτική, κοινωνική, οικονομική, τεχνολογική, διαδικτυακή και πληροφοριακή διάσταση, κάτι που από μόνο του δηλώνει και μια μη γραμμικότητα.

¹⁸ Bracken, P., Bremmer I, Gordon., *Managing Strategic Surprise*, Cambridge University Press, 2008. Επιπλέον πολύ καλές αναφορές και από τον Uzi Arad, ο οποίος και μου κίνησε το ενδιαφέρον καθώς στην διάλεξη του στη ΣΕΘΑ, αναφέρθηκε αρκετές φορές και έντονα σε αυτό. Στην παρούσα εργασία η «στρατηγική έκπληξη» έχει να κάνει με την αρχική αμηχανία που προκάλεσαν στις δυτικές χώρες οι υβριδικές προσβολές.

¹⁹ Το «δίλημμα του κατακτητή» αναφέρεται στον ρίσκο που αναλαμβάνουν οι ηγεσίες σε «κατακτητικούς» πολέμους να υποκινήσουν την βία στην πατρίδα τους, με την μορφή βομβιστικών ή άλλων επιθέσεων. Σε μια πιο συμφέρουσα για την ανάλυσή μας προσέγγιση, θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι ο κίνδυνος μια ενέργεια να ερμηνευτεί ως πράξη πολέμου και να επιφέρει ανάλογες αντιδράσεις στο έδαφος του «επιτιθέμενου». Αναφέρεται, στο Paré.R, Feldman. J, Ευθυμιόπουλος, Π. (μψφ), *Αποκόπτοντας το Νήμα της Τρομοκρατίας*, Σάκκουλας, 2013, σελ.354.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΥΒΡΙΔΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ: ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ, ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΚΑΙ ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

*«Μια από τις βασικές προκλήσεις σήμερα,
είναι ότι δεν ξέρουμε τι είναι και τι δεν είναι, πόλεμος»*

Hew Strachan

1.1. Βιβλιογραφική ανασκόπηση και ειδικότερη θεωρητική προσέγγιση

Το 2010, στην Quadrennial Defense Review²⁰, ο Υπουργός Άμυνας των Ηνωμένων Πολιτειών **Robert Gates** χρησιμοποίησε τον όρο «υβριδικός πόλεμος» για να περιγράψει τα εξελιγμένα μέσα που θα χρησιμοποιούσαν τόσο κρατικοί όσο και μη κρατικοί φορείς για να μετριάσουν ένα συμβατικό μειονέκτημα έναντι των Ηνωμένων Πολιτειών. Κάτω από την επικεφαλίδα «Αλλαγή Επιχειρησιακού Τοπίου - *Shifting Operational Landscape*», υπήρχαν γενικές περιγραφές μιας υβριδικής απειλής που περιλάμβανε, «*παρατεταμένες μορφές πολέμου, χρήση εξουσιοδοτημένων δυνάμεων για εξαναγκασμό και τρομοκρατία, αλλά και εγκληματικότητα για χειραγώγηση του περιβάλλοντος πληροφόρησης, με στόχο την επίθεση στα οικονομικά τρωτά σημεία και την εκμετάλλευση της διπλωματικής μόχλευσης²¹*». Η περιγραφή αυτή κάλυπτε ένα φάσμα μέσων που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν από έναν επιτιθέμενο, καθώς και πιθανούς τρόπους και στόχους, αλλά δεν καθόριζαν τον κύριο παράγοντα, ήτοι την στρατηγική αντιμετώπισης, καθώς δεν συνδέονταν οι δυνητικοί στόχοι με μια, συνεκτική, στρατηγική πρόθεση. Όμως, χωρίς αυτό το πλαίσιο, ο υβριδικός πόλεμος δεν διακρίνεται από άλλες εκδηλώσεις ακανόνιστων, ασύμμετρων ή μη συμβατικών πράξεων.

Οι υπεύθυνοι για τη χάραξη πολιτικής, οι ομάδες προβληματισμού, οι στρατιωτικοί αξιωματούχοι και οι συντάκτες των δογμάτων χρησιμοποίησαν όρους παραδείγματος για να περιγράψουν διαφορετικά φαινόμενα από αυτά του συμβατικού πολέμου, όπως, ασύμμετρος πόλεμος, ακανόνιστες συγκρούσεις, σύνθετος πόλεμος, συνδυασμένος πόλεμος, περιορισμένος πόλεμος, απεριόριστος πόλεμος, ειδικός πόλεμος και αντισυμβατικός πόλεμος. Υπάρχουν επίσης αναφορές για το διακριτικό χαρακτήρα στον κυβερνο-πόλεμο, οικονομικό πόλεμο, πολιτικό πόλεμο, πολιτιστικό πόλεμο και στις λειτουργίες πληροφόρησης. Όταν δεν τηρείται η έννοια του κρατικού και συμβατικού πολέμου περιγράφονται με όρους όπως , μη κρατικοί φορείς, αποτυχημένα κράτη,

²⁰ Quadrennial Defense Review Report , Feb 2010,
http://archive.defense.gov/qdr/QDR%20as%20of%2029JAN10%201_600.pdf

²¹ Ο όρος «μόχλευση» πρέπει να μας απασχολεί ιδιαίτερα καθώς ουσιαστικά σημαίνει δράσεις για πολλαπλασιασμό της αποτελεσματικότητας ενός μέσου και υποβοήθηση της επίτευξης του τελικού πολιτικού σκοπού.

ακανόνιστες / μη συμβατικές / απεριόριστες και ασύμμετρες συγκρούσεις. Όσοι υποστηρίζουν ότι υπάρχει ένα ειδικό φαινόμενο συμβατικού πολέμου, περιγράφουν αυτούς τους νέους όρους, ως παρεκκλίσεις.

Τον τελευταίο καιρό και εσχάτως στην Ελλάδα, η επανεμφάνιση της έννοιας του υβριδικού πολέμου οδήγησε σε μια έξαρση μελετών και αναφορών που άλλαξαν τους υπάρχοντες ορισμούς και πραγματικά πρόσφεραν νέες προσεγγίσεις στην ερμηνεία της χρήσης της βίας²². Αρκετοί μελετητές ισχυρίζονται ότι ο όρος είναι κενός και σημειώνουν ότι δεν έχει καμία ιδιαίτερη χρησιμότητα²³. Μεταξύ αυτής της τελευταίας ομάδας, διάφοροι αναλυτές πιστεύουν ότι πρέπει να αγνοούμε τα επίθετα όπως παράνομος πόλεμος, ανταρτοπόλεμος, πυρηνικός πόλεμος, ναυτική στρατηγική, στρατηγική καταπολέμησης της βίας και άλλα²⁴ και υποστηρίζουν ότι οι πολλοί τρόποι πολέμου και τα εργαλεία της στρατηγικής δεν έχουν σημασία και δεν επηρεάζουν τη φύση του πολέμου. Ακόμη, μελετητές όπως ο **Gray**, υποστηρίζουν ότι, μια γενική θεωρία πολέμου και στρατηγικής, όπως αυτή του Clausewitz και των Sun Tzu και Θουκυδίδη, είναι μια θεωρία με καθολική ισχύ²⁵. Παρόλα αυτά, ο Gray παραδέχεται ότι ο στρατός των Ηνωμένων Πολιτειών είναι πολύ συμβατικός για να προσαρμοστεί εξ ολοκλήρου σε *παράτυπες απειλές* και ότι χρησιμοποιώντας νέους προσδιορισμούς για τον χαρακτήρα των συγκρούσεων («επίθετα» του υβριδικού πολέμου, όπως τα αναφέρει) μπορεί να είναι ένας χρήσιμος τρόπος για να επιβληθεί η όποια προσαρμογή.

Επομένως η προσέγγισή του, όπως και άλλων, έχει να κάνει πιο πολύ με τον μετασχηματισμό των Αμερικάνικων ενόπλων δυνάμεων, δηλαδή με την ανάγκη προσαρμογής στις νέες μορφές απειλών που γενικεύονται, και, όχι τόσο πολύ με την εννοιολόγηση και ταυτολογία αυτών των απειλών. Εν ολίγοις φαίνεται να μην τον αφορά πως θα αναφέρονται οι απειλές, αρκεί αυτή η εννοιολόγηση να οδηγήσει στην κατανόηση της ανάγκης μετασχηματισμού των ενόπλων δυνάμεων. Και μάλλον, εκτιμώ, εκεί κρύβεται μια από τις διαστάσεις για την προσέγγιση της εννοιολόγησης του υβριδικού πολέμου.

1.1.1. Οι δυο σχολές σκέψης

Ο υβριδικός πόλεμος συνεπάγεται ένα συνδυασμό τουλάχιστον δύο στοιχείων,

²² McFate, M. Jackson. Andrea V., «*The Object Beyond War: Counterinsurgency and the Four Tools of Political Competition*», Institute for Defense Analyses, Joint Warfighting Analysis Program, Alexandria, Φεβ 2006, διαθέσιμο στο <https://apps.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a489124.pdf>

²³ Απαντώντας σε αίτημα του Κογκρέσου για τον ορισμό του υβριδικού πολέμου, το Government Accountability Office πραγματοποίησε μια έρευνα στις υπηρεσίες και έλαβε διαφορετικές απαντήσεις. Πολλές από τις υπηρεσίες πρότειναν ορισμούς αλλά δεν υπήρχε κανένας ορισμός, ούτε υπήρχε κάποιος σχεδιασμός για τη σύνταξη ενός. Το σημείο στο οποίο συμφώνησαν ήταν πως ότι και αν είναι ο «υβριδικός πόλεμος, καλύπτεται εντός του καθορισμένου φάσματος συγκρούσεων και δεν υπάρχει κανένας λόγος να προστεθεί ένας νέος». Στο, Owen, W. F. «*The War of New Words: Why Military History Trumps Buzzwords*» Armed Forces Journal (2009). <http://armedforcesjournal.com/essay-the-war-of-new-words/>

²⁴ Gray, C.S. «*Recognizing and Understanding Revolutionary Change in Warfare: The Sovereignty of Context*». Carlisle Barracks, PA: Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, 2006. Διαθέσιμο στο, <https://apps.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a443403.pdf>.

²⁵ Gray, ο.π.

ίσως περισσότερο, για να παράγει ένα μοναδικό, ένα καινοτόμο θα λέγαμε, αποτέλεσμα.

Η αναφορά στην καινοτομία γίνεται σποραδικά στην αρθρογραφία, αλλά ο Strachan στο «The Changing Character of War» κάνει σαφή αναφορά σε στρατηγικές χαμηλού κόστους και διαφοροποίησης, η οποία αναφορά θα μπορούσαμε με αρκετή ασφάλεια να υποστηρίξουμε ότι είναι ο ορισμός των «υβριδικών στρατηγικών». Αν δε το παραγόμενο «προϊόν» έρχεται και πετυχαίνει τον πολιτικό αντικειμενικό σκοπό τότε έχουμε και τον ορισμό της «καινοτομίας στη στρατηγική», η οποία κατά την γνώμη μου υπονοείται στην ανάλυση του Strachan²⁶. Στην ανάλυσή του θα αναφερθούμε και πιο κάτω, καθώς θεωρώ ιδιαίτερα σημαντική την «ανάγνωση» του και από την πλευρά της ανάγκης για τον μετασχηματισμό των αμερικάνικων ενόπλων δυνάμεων, προκειμένου να αντιμετωπίσουν τις προαναφερόμενες καινοτόμες στρατηγικές. Κάτι που όπως θα υποστηριχθεί δικαιολογεί και την ρητορική στο εσωτερικό των ΗΠΑ, για την αντιμετώπιση των απειλών.

Πραγματικά όμως, η ασάφεια στο τι είναι ή εννοείται με τον όρο «υβριδικός» έγκειται στο «τι ακριβώς είναι αυτό που συνδυάζεται». Από εκείνους, λοιπόν, που βρίσκουν κάποια χρησιμότητα στην έννοια του υβριδικού πολέμου, υπάρχουν δύο γενικές σχολές σκέψης. Η πρώτη υποστηρίζει ότι ο υβριδικός πόλεμος είναι μια χρήσιμη και ουσιαστική προσέγγιση και επιπλέον ότι είναι και κάτι καινούργιο²⁷. Οι υποστηρικτές της, ισχυρίζονται ότι ο υβριδικός πόλεμος είναι απλά ο συνδυασμός κανονικών και ακανόνιστων δυνάμεων στο πεδίο της μάχης. Ο αμερικανικός στρατός στο TRADOC G-2²⁸ επεκτείνει ελαφρώς αυτή την ερμηνεία, η οποία περιλαμβάνει, δύο ή περισσότερα από τα ακόλουθα. Ήτοι:

α. Στρατιωτικές και παραστρατιωτικές κρατικές δυνάμεις (όπως εσωτερικές δυνάμεις ασφαλείας, αστυνομία ή συνοριοφύλακες).

β. Ανταρτικές οργανώσεις (που στηρίζονται κατά κύριο λόγο στην ανατροπή και στη βία, για την αλλαγή του status quo).

γ. Παράτυπες αυτόχθονες δυνάμεις που λειτουργούν σε κατεχόμενα εδάφη.

δ. Εγκληματικές οργανώσεις, όπως συμμορίες, καρτέλ ναρκωτικών ή χάκερ,

και όλα αυτά δίνοντας μεγάλη έμφαση, στις αφανείς επιχειρήσεις.

²⁶ Strachan, H, ο.π. σελ.16

²⁷ Mansoor, P. R. «Hybrid Warfare in History», στο «Hybrid Warfare: Fighting Complex Opponents from the Ancient World to the Present», από το Williamson Murray and Peter R. Mansoor, 1–17. New York: Cambridge University Press, 2012. Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες και οι αναφορές στον Ιρλανδικό «αγώνα». Διαθέσιμο σαν eBook, στο Open Athens (απαιτείται διαθέσιμος λογαριασμός) <http://eds.a.ebscohost.com/eds/detail/detail?vid=0&sid=5f5193b0-aa15-4be4-8281-2505a5d40369%40sdc-v-sessmgr05&bdata=JnNpdGU9ZWZlWxpdmU%3d#AN=458678&db=edsebk>

²⁸ Ελεύθερη πρόσβαση στο, https://www.benning.army.mil/mssp/security%20topics/Potential%20Adversaries/content/pdf/1.08%20IrregularForcesTRADOC_G2_Hdbk_1.08%2020dec10.pdf

Αυτή η άποψη για τον υβριδικό πόλεμο, περιορίζεται σε συνδυασμούς συμβατικών και ακανόνιστων δυνάμεων και ουσιαστικά αντιλαμβάνεται μόνο τους συνδυασμούς των στρατιωτικών μορφών πολέμου, μαζί με τα εγκληματικά στοιχεία και τον κυβερνο-πόλεμο. Έτσι αυτή η προσέγγιση είναι σημαντική για την ιστορική μελέτη των συγκρούσεων, αλλά είναι λιγότερο πολύτιμη στο να εξηγήσει «γιατί τώρα;» ο συνδυασμός στρατιωτικών και μη στρατιωτικών μέσων για την επίτευξη στόχων, που ήταν κάποτε ο αποκλειστικός ρόλος των στρατιωτικών δυνάμεων²⁹.

Η δεύτερη σχολή σκέψης, δίνει διάφορους ορισμούς για το τι μπορεί να αποτελέσει υβριδικό πόλεμο. Οι περισσότεροι από αυτούς τους ορισμούς, περιλαμβάνουν το συνδυασμό συμβατικών και ακανόνιστων δυνάμεων, αλλά δίνουν ιδιαίτερη βαρύτητα στην τρομοκρατία και επίσης συμπεριλαμβάνουν μια ευρεία ποικιλία καινοτόμων προσεγγίσεων στις εφαρμογές της τεχνολογίας και της επινοητικής ικανότητας, για την άρνηση της στρατιωτικής υπεροχής του αντιπάλου. Αυτή η προσέγγιση θεωρείται μια μορφή ασύμμετρου πολέμου³⁰. Άλλοι, στο πλαίσιο αυτής της σχολής σκέψης, ορίζουν «υβριδικά» ως τις διάφορες καταστάσεις μάχης στον τομέα του πολέμου πληροφοριών, όπου οι δρώντες προσπαθούν να κερδίσουν επιρροή στους πληθυσμούς της ζώνης των συγκρούσεων, στο εσωτερικό μέτωπο και στη διεθνή κοινότητα. Η κοινή ιδέα αυτής της δεύτερης σχολής σκέψης είναι η καινοτομία του υβριδικού πολέμου και επομένως η απαίτηση να αναπτυχθούν εξ ολοκλήρου νέες απαντήσεις σε αυτό.

1.1.2. Η κινέζικη προσέγγιση. Από τον Sun Tzu στους Liang και Xiangsui.

Η Δύση δεν είναι μόνη στην εξέταση του τρόπου, με τον οποίο οι εξελίξεις στον πόλεμο, άνοιξαν νέες ευκαιρίες και απαιτήσεις σε στρατιωτικές υποθέσεις, αλλά, και, νέους τρόπους εννοιολογικής περιγραφής του. Μια δημοσίευση ορόσημο στη βιβλιογραφία ήταν ο «Απεριόριστος Πόλεμος»³¹ των **Qiao Liang** και του **Wang Xiangsui**, αξιωματικών του **Κινεζικού Λαϊκού Απελευθερωτικού Στρατού**, οι οποίοι αμφισβήτησαν την ιδέα του Clausewitz, υποστηρίζοντας ότι, «στον πόλεμο δεν χρησιμοποιούνται πλέον μόνο ένοπλες δυνάμεις για να αναγκάσουν έναν αντίπαλο να επιβάλλει τη βούλησή του, αλλά χρησιμοποιούνται όλα τα μέσα, συμπεριλαμβανομένης της ένοπλης δύναμης ή της μη ένοπλης δύναμης, στρατιωτικών και μη στρατιωτικών, θανατηφόρων και μη – θανατηφόρων όπλων, μέσων, προσβολών». Οι δυτικοί αναλυτές, θέλησαν να χρησιμοποιήσουν αυτό το έργο για να υποστηρίξουν ότι, όντως η Κίνα ακολουθεί μια παραδοσιακά μακροπρόθεσμη προσέγγισή για την επίτευξη των στρατηγικών στόχων της, αλλά στην πραγματικότητα μάλλον δεν υφίσταται τέτοια

²⁹ Κολιόπουλος, Κ., *Η Στρατηγική Σκέψη*, Ποιότητα, 2001. Ο Clausewitz περιγράφει την αποκλειστικότητα της στρατιωτικής δύναμης στη διεξαγωγή του πολέμου, δεδομένου ότι εκτός στρατιωτικών δυνάμεων, πολύ λίγα μέσα ήταν διαθέσιμα στις αρχές του 19ου αιώνα, για να νικήσουν, φθείρουν ή εξαναγκάσουν έναν εχθρό και να δημιουργήσουν στρατηγικά και πόσο πιο πολύ, πολιτικά αποτελέσματα.

³⁰ McCulloh, T., Johnson, R. «*Hybrid Warfare*». JSOU Report 13-4 Αυγ, 2013.

³¹ Liang, Quo, Xiangsui, Wang, *Unrestricted Warfare*. Panama City, FL: Pan American Publishing, 2002, σελ. XXI-XXII. Πρόσβαση σε μετάφραση του κινεζικού κειμένου στο https://archive.org/stream/Unrestricted_Warfare_Qiao_Liang_and_Wang_Xiangsui/Unrestricted_Warfare_Qiao_Liang_and_Wang_Xiangsui_djvu.txt και σε pdf στο <https://www.c4i.org/unrestricted.pdf>

παράδοση. Και αυτό, γιατί η Κίνα είναι εξίσου ικανή να εκτελέσει και βραχυπρόθεσμες επιχειρησιακές αλλαγές. Η κουλτούρα της, αν υπάρχει στρατιωτική ή στρατηγική κουλτούρα που μπορεί να προσδιοριστεί με σαφήνεια, έχει να κάνει με τη χρήση όλων των μέσων, «...συμπεριλαμβανομένων των μη στρατιωτικών, για να επιτύχει τους στόχους τους. Αυτά περιλαμβάνουν την οικονομία, την πολιτική, τη μετανάστευση και τον πολιτισμό, (ως μέσα επηρεασμού), τα οποία και θα προκαλέσουν μεγάλη έκπληξη λόγω του γεγονότος ότι θα διαπιστωθεί από τον αντίπαλο ότι τα συνηθισμένα πράγματα που βρίσκονται κοντά τους, μπορούν να γίνουν όπλα με τα οποία θα μπορέσουν να τους πολεμήσουν»³².

Επιπλέον, οι Liang και Xiangsui υποστηρίζουν ότι ο πόλεμος σε ένα τόσο ευρύ φάσμα απαιτεί την μέτρηση του βαθμού επίτευξης των στρατηγικών στόχων, ώστε να μπορούν με τη σειρά τους να προσδιοριστούν τα πλέον αποτελεσματικά μέσα. Συνοψίζοντας τη θεωρία του Liang και του Xiangsui, ο **Nathan Freier**³³ εξηγεί το εύρος των εναλλακτικών δυνατοτήτων του υβριδικού πολέμου, αναφέροντας τη χρήση επιλεκτικής βίας, μαζί με την «πολιτική αναταραχή, την κοινωνική κινητοποίηση και την πολιτική ή οικονομική επίθεση σε διεθνές, εθνικό και υποεθνικό επίπεδο». Συνεχίζοντας, ο Freier περιορίζει τον στόχο αυτής της αναμενόμενης επιθετικότητας, στις Ηνωμένες Πολιτείες και τους βασικούς συμμάχους τους και στην απειλή των συμφερόντων της. Ωστόσο, υποστηρίζει ότι οι Κινέζοι βλέπουν όλους τους ανταγωνιστές στην περιοχή τους, αλλά και πέραν αυτής, ως δυνητικούς στόχους.

Η αποτελεσματικότητα του «απεριόριστου πολέμου» των Liang και Xiangsui ή των υβριδικών μέσων, ενισχύεται από την αδυναμία της Δύσης, είτε να αναγνωρίσει, είτε να προσαρμοστεί στα νέα μέσα και τρόπους του υβριδικού πολέμου. Σχετικά, η **Nadia Schadlow** εξέφρασε την απογοήτευσή της για την αρχική έλλειψη προόδου σε ιδέες και επιχειρησιακές εκτιμήσεις για την αντιμετώπιση του υβριδικού πολέμου το 2015³⁴. Συνεχίζοντας ο **Freier**, έχει δίκιο να υποστηρίζει ότι ο στόχος του υβριδικού πολέμου είναι να επιτευχθούν τα συμφέροντα του αντιπάλου και να επεκταθεί η «στρατηγική επιρροή του», χωρίς όμως άμεση αντιπαράθεση με την αμερικανική συμβατική στρατιωτική δύναμη. Ωστόσο στην ανάλυσή του δεν υπεισέρχεται σε λεπτομέρειες πως αυτό μπορεί να επιτευχθεί, ιδιαίτερα σε μικρότερα κράτη. Έτσι δείχνει να κατανοεί τον υβριδισμό, στο σημείο και όπως αυτός εμφανίστηκε μετά τον πόλεμο του Λιβάνου και των μέχρι τότε εκστρατειών των δυτικών στο Ιράκ και Αφγανιστάν, εκτιμώντας όμως ότι θα του προκάλεσαν έκπληξη τα όσα συνέβησαν στην Ουκρανία.

³² ό.π. σελ.16-17. Ελεύθερη μετάφραση από τον συντάκτη για δοθεί πληρέστερο νόημα ..

³³ Freier, N. P. *Strategic Competition and Resistance in the 21st Century: Irregular, Catastrophic, Traditional, and Hybrid Challenges in Context*. Carlisle Barracks, PA: Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, 2007, σελ. 58-75, πρόσβαση στο <https://publications.armywarcollege.edu/pubs/1879.pdf> .

³⁴ Schadlow, N, «The Problem with Hybrid Warfare» War on the Rocks, Απρ 2015. Πρόσβαση στο, <https://warontherocks.com/2015/04/the-problem-with-hybrid-warfare/>

1.1.3. Οι ακαδημαϊκοί. «4GW», «μικτοί συντελεστές» και «agitprop»

Ο τρόπος με τον οποίο ο όρος χρησιμοποιείται και ερμηνεύεται, έχει προσεγγιστεί και ακαδημαϊκά. Έτσι, ο **Joseph Nye** χαρακτήρισε την «ήπια ισχύ»³⁵ ως ένα μέσο για την επίτευξη εθνικών συμφερόντων χωρίς προσφυγή στον πόλεμο, αλλά επίσης, και, ότι αυτά τα μέσα και οι τρόποι *μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως καταναγκασμός σε συνδυασμό με την «σκληρή ισχύ»*.

Επιπλέον, ο **Thomas X. Hammes** χαρακτήρισε τα πληροφοριακά, οικονομικά, και νομικά εργαλεία των κρατών, ως μέσα της 4ης γενιάς πολέμου (4GW)³⁶.

«Σε μια εποχή μαζικής πολιτικής, όπου η συμμετοχή των πολιτών είναι κανονιστική³⁷, ο συνδυασμός φόβου και πειθούς, είναι κοινός, και εκδηλώνεται ως προπαγάνδα, αποτροπή, κυρώσεις ή άλλες μορφές εξαναγκασμού και υποκίνησης σε εξέγερση ενάντια στη δική τους κυβέρνηση». Με αυτή την έννοια, ο 4GW είναι το πλαίσιο της τακτικής εκδήλωσης του υβριδικού πολέμου, το οποίο, όπως το έθεσε ο Hammes, χρησιμοποιεί «όλα τα δίκτυα της κοινωνίας, ήτοι, τα πολιτικά, οικονομικά, κοινωνικά και στρατιωτικά για να συνεχίσει τον αγώνα».

Ωστόσο, η κύρια προσέγγιση της ανάλυσης, για τον 4GW, κατευθύνεται περισσότερο στην προοπτική της «αντίστασης» και των «εξεγέρσεων» και επομένως περιορίζεται στην επιδίωξη ενός στόχου, ο οποίος όμως δεν είναι αυτός της άμεσης Κλαουζεβιτσικής στρατιωτικής νίκης. Επιπλέον, επικεντρώνει την προσπάθειά του, να πείσει την πολιτική ηγεσία μιας εχθρικής δύναμης ότι η συνέχιση του πολέμου είναι μάταιη³⁸.

Σε συνέχεια της πιο πάνω προσέγγισης, μέχρι το 2014, η εμπειρία της Δύσης στην αντιμετώπιση των εξεγέρσεων στο Ιράκ και στο Αφγανιστάν, είχε δώσει μια συγκεκριμένη κατεύθυνση στη βιβλιογραφία³⁹. Έτσι η συντριπτική πλειοψηφία των αναφορών για τον υβριδικό πόλεμο, επικεντρωνόταν στις ασύμμετρες τακτικές, των μη κρατικών ή υποκρατικών δυνάμεων και όχι στη χρήση τους από αυτά τα ίδια τα κράτη. Αν πάρουμε, για παράδειγμα, τις «επτά αρχές του υβριδικού πολέμου» των **McCulloh και Johnson**⁴⁰ όπως αυτές προέκυψαν από τις αναλύσεις της σύγκρουσης Ισραήλ-Χεζμπολάχ το 2006 και των σοβιετικών αντάρτικων επιχειρήσεων εναντίον της ναζιστής Γερμανίας, μεταξύ 1941 και 1945, παρατηρούμε ότι οι αρχές αυτές οροθετούνται εξ

³⁵ Nye, J, *Ηπια Ισχύς*, το μέσο επιτυχίας στην παγκόσμια πολιτική, Παπαζήσης, 2004.

³⁶ Hammes. T. X. «Modern Warfare Evolves into a Fourth Generation». Στο, *Unrestricted Warfare Symposium: Proceedings on Strategy, Analysis, and Technology*, Johns Hopkins University, 14–15 Μαρ 2006. σελ. 65–88.

³⁷ Ενδιαφέρουσες αναφορές στην κοινωνικοποίηση του πολέμου (τη συμμετοχή και την «ωρίμανση» της κοινωνίας μέσα από τον πόλεμο) που νομιμοποιεί το μονοπώλιο της βίας του κράτους κάνει και ο Strachan. Μάλιστα κατά την άποψή μου το πλαίσιο που αναπτύσσει για την κατανόηση της αλλαγής του χαρακτήρα του Κλαουζεβιτσικού πολέμου, κρύβει και μια πρόβλεψη για τον ρόλο του κράτους στην εννοιολόγηση των μελλοντικών πολέμων. Όσο δηλαδή μεταμορφώνεται το κράτος και επομένως ο κανονιστικός ρόλος των πολιτών, τόσο θα μεταμορφώνονται και οι μελλοντικοί πόλεμοι.

³⁸ Hammes, ο.π. σελ.65.

³⁹ Hoffman. F., «The Hybrid Character of Modern Conflict.» . Στο, *Hybrid Warfare and Transnational Threats: Perspectives for an Era of Persistent Conflict*, Security Affairs, 2011. Σελ. 36–48

⁴⁰ McCulloh. T, Johnson. R, «Hybrid Warfare.» JSOU Report 13–4, Αυγ 2013, σελ.21-24. Πρόσβαση στο, https://www.socom.mil/JSOU/JSOUPublications/JSOU%20134_McCulloh%2CJohnsonHybrid%20Warfare_final.pdf (ΜΗ ΑΣΦΑΛΗΣ ΣΥΝΔΕΣΗ)

ολοκλήρου από την προοπτική ενός μη κρατικού δρώντα, που χρησιμοποιεί υβριδικές μεθόδους για να αντιμετωπίσει το συμβατικό πλεονέκτημα ενός ανώτερου εχθρού. Αυτές οι αρχές όμως δεν επαρκούν ώστε να χαρακτηρίσουν μια υβριδική σύγκρουση όταν αυτή διεξάγεται από ένα συμβατικό κράτος.

Ο **Frank Hoffman**⁴¹ έρχεται λοιπόν να προσεγγίσει πιο ολιστικά τον υβριδικό πόλεμο, υποστηρίζοντας ότι «οι νέοι πόλεμοι, ο πόλεμος ανοιχτών πηγών, οι [μετα-] σύγχρονοι πόλεμοι, οι πολυμορφικές συγκρούσεις, οι συνδυαστικοί πόλεμοι και ο πόλεμος της τέταρτης γενιάς» ήταν οι προηγούμενες έννοιες που τροφοδοτήσαν τη συζήτηση και τον όρο υβριδικός πόλεμος. Καταλήγει στο συμπέρασμα ότι «υπάρχει μια αυξημένη σύζευξη των συγκρούσεων και των μορφών του πολέμου. Η πιθανότητα για τύπους συγκρούσεων που θολώνουν τη διάκριση μεταξύ πολέμου και ειρήνης, όπως και μεταξύ μαχητών και μη μαχητών, φαίνεται να είναι σε άνοδο»⁴².

Η κεντρική ιδέα του Hoffman είναι ότι τα υβριδικά στοιχεία απαιτούν ένα επίπεδο κεντρικού ελέγχου και πρέπει να συντονιστούν και να κατευθυνθούν για να επιτύχουν επιχειρησιακή συνέργεια και έτσι να προσβάλουν τους στρατιωτικούς και πολιτικούς στόχους. Η επίπτωση αυτού είναι ότι, **η ικανότητα να κατευθύνεται και να συντονίζεται η δράση σε όλους τους τομείς, είναι μια απαίτηση στη διεξαγωγή υβριδικού πολέμου**. Ως παράδειγμα αναφέρει ότι η Ρωσία, έχει χρησιμοποιήσει συμβατικές δυνατότητες, όπως αντιαεροπορικές πυραυλικές μονάδες, ακανόνιστες τακτικές και σχηματισμούς, έχει ενθαρρύνει τρομοκρατικές πράξεις, συμπεριλαμβανομένης της αδιάκριτης βίας και του εξαναγκασμού που ασκούν αυτονομιστικές ομάδες, με συνέπεια την αναταραχή, τις συγκρούσεις σε αστικές περιοχές (κυρίως), αλλά και τον εκτοπισμό των πολιτών εκείνων που αντιτίθενται σε μια φιλορωσική πολιτική. Οι «πολυτροπικές» αυτές δραστηριότητες διεξάγονται από ξεχωριστές ή μερικές φορές και από την ίδια «μονάδα», αλλά οι περισσότερες συντονίζονται σε επιχειρησιακό και τακτικό επίπεδο και κατευθύνονται ώστε να επιτύχουν τα επιθυμητά αποτελέσματα⁴³.

Επιπλέον, ο Hoffman βασιζόμενος στην ιδέα των **«μικτών συντελεστών και των συντονισμένων αποτελεσμάτων»**⁴⁴ συμπεριέλαβε τόσο τη σωματική όσο και την ψυχολογική διάσταση των συγκρούσεων, δίνοντας έμφαση στην ορθόδοξη Κλαουζεβιτσική προσέγγιση της θέλησης και ικανότητας ενός αντιπάλου να αντισταθεί. Ως εκ τούτου, σύμφωνα με τον Hoffman, «...οι υβριδικοί αντίπαλοι χρησιμοποιούν συγχρόνως ένα μίγμα συμβατικών όπλων, συμβατικής και ακανόνιστης τακτικής, τρομοκρατίας και εγκληματικής συμπεριφοράς για να επιτύχουν τους πολιτικούς τους στόχους, κατευθυνόμενοι και συντονισμένοι για να επιτύχουν συνεργατικές επιδράσεις στις φυσικές και

⁴¹ Hoffman, «The Hybrid Character of Modern Conflict.» ο.π. σελ.37

⁴² Hoffman, F. G., *Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars*, Potomac Institute for Policy Studies, 2007, σελ.7. Πρόσβαση στο http://www.potomac institute.org/images/stories/publications/potomac_hybridwar_0108.pdf

⁴³ Hoffman, *Conflict in the 21st Century*, ο.π., σελ. 14.

⁴⁴ Hoffman, «The Hybrid Character of Modern Conflict», ο.π., σελ. 40.

ψυχολογικές διαστάσεις των συγκρούσεων». Τέλος, σημειώνει την ασάφεια των γραμμών μεταξύ του πολέμου και της ειρήνης και αυτό το εννοιοποιεί, με την αναφορά στις καταναγκαστικές επιπτώσεις που μπορούν να επιτευχθούν, μέσω εγκληματικών οργανώσεων και τρομοκρατών, σε μια εποχή ειρήνης, δηλαδή όντας σε κανονιστικό πλαίσιο, άλλο, από αυτό, του δικαίου των συγκρούσεων⁴⁵.

Ωστόσο, το κρίσιμο σημείο εδώ είναι ότι ένας επιτιθέμενος, κάνοντας χρήση παράνομων ενεργειών, συμβατικής και μη συμβατικής δύναμης, τρομοκρατίας και εγκληματικών δικτύων για να προωθήσει τους στρατηγικούς του στόχους, παραβιάζει την κυριαρχία ενός άλλου κράτους και αυτό αποτελεί από μόνο του μια πράξη πολέμου. Επομένως, το πρόθεμα «υβριδικός» δεν έχει τόση σημασία, γιατί, τέτοιες ενέργειες συνιστούν «πόλεμο» και ως εκ τούτου νομιμοποιούν αντίμετρα, συμπεριλαμβανομένης της χρήσης βίας για αυτοάμυνα⁴⁶.

Έτσι, εάν ένα κράτος είναι πρόθυμο να υποστηρίξει και να εκτελέσει πολεμικές πράξεις/ενέργειες, θα πρέπει να αναμένει ότι θα υποστεί μια σειρά αντιμέτρων οικονομικών, διπλωματικών, πληροφοριακών και στρατιωτικών. Επομένως, αναλαμβάνοντας τον κίνδυνο να χρησιμοποιήσει παράνομους τρόπους και μεθόδους, να υπονομεύσει τους διεθνείς κανόνες και να χρησιμοποιήσει την όποια ισχύ του, πρέπει επίσης να αποδεχτεί την απώλεια της διεθνούς νομιμότητας και την προστασία του από τους κανόνες της ειρήνης.

Ωστόσο, η «γκρίζα ζώνη» που προαναφέρθηκε, δηλαδή η θολή γραμμή μεταξύ ειρήνης και πολέμου, σημαίνει ότι εξακολουθεί να υπάρχει περιθώριο για την αποκατάσταση των ειρηνικών σχέσεων και την παύση των συγκρούσεων, όμως παρόλα αυτά, , ένας επιτιθέμενος ίσως να χρησιμοποιήσει τη διπλωματία και τη διαπραγμάτευση ως «παραπλάνηση» δηλαδή ως μέσα συμβάλλοντα στον υβριδισμό, για να αποκρύψει ή «θολώσει» τους πραγματικούς σκοπούς του. *Εν τούτοις, η «γκρίζα ζώνη» είναι ίσως η τελευταία ευκαιρία ειρήνευσης, πριν αποκαλυφθούν οι πραγματικοί δράστες και οι προθέσεις τους, ως αποτέλεσμα μιας αντιυβριδικής στρατηγικής. Άρα οι όποιες προσπάθειες αποκλιμάκωσης, αν απαιτούνται τέτοιες, πρέπει να λάβουν χώρα εντός αυτής.*

Και παλαιότερα όμως, κατά τον ψυχρό πόλεμο ο **George Kennan**⁴⁷ χαρακτήρισε ως «πολιτικό πόλεμο» αυτό που σήμερα ονομάζουμε υβριδικό πόλεμο, αλλά και που οι ιστορικοί θα αναγνώριζαν ως ένα πολύ παλαιότερο φαινόμενο της πολιτικής εξουσίας. Ο «πολιτικός πόλεμος» του Kennan είναι ότι και ο πόλεμος του Clausewitz αλλά αφορά την ειρηνική εποχή.

⁴⁵ Η αναφορά στο πλαίσιο κανόνων κρίνεται ως ιδιαίτερα σημαντική και κομβικής σημασίας για την βαθύτερη κατανόηση του υβριδισμού και ως εκ τούτου η σχέση Διεθνούς Δικαίου και υβριδικού πολέμου θα αναλυθεί αμέσως πιο κάτω.

⁴⁶ Έτσι το «δίλλημα του κατακτητή», όπως προαναφέρθηκε στην υποσημείωση 15 [Pape, R, Feldman, J, Ευθυμιόπουλος, Π. (μτφ), Αποκόπτοντας το Νήμα της Τρομοκρατίας, ο.π.], μετατρέπεται σε «δίλλημα του επιτιθέμενου», το οποίο πρέπει να χαρακτηρίζει και την κύρια κατευθυντήρια γραμμή της αντιμετώπισης των υβριδικών προσβολών ή πολέμου. Δηλαδή τον χαρακτηρισμό των προσβολών ως πράξεις επιθετικές και πολέμου προκειμένου να νομιμοποιηθεί η οποία αντίδρασή μας.

⁴⁷ Kennan, George F. *The Inauguration of Organized Political Warfare*. Central Intelligence Agency, 1948.
<https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/114320.pdf?v=941dc9ee5c6e51333ea9ebbbc9104e8c>

Στην ουσία, ο «πολιτικός πόλεμος» είναι η χρήση όλων των μέσων πέραν του πολέμου, κατά την εντολή ενός έθνους, για την επίτευξη των εθνικών στόχων του. Οι ενέργειες αυτές είναι τόσο εμφανείς όσο και συγκαλυμμένες. Περιλαμβάνουν πολιτικές και στρατιωτικές συμμαχίες, οικονομικές κυρώσεις και πολιτικές ένταξης ή αποκλεισμού και προπαγανδιστικές ή ενημερωτικές ενέργειες. Οι συγκαλυμμένες πράξεις εκδηλώνονται ως, μυστική υποστήριξη από «φιλικά» ξένα στοιχεία (οι «χρήσιμοι ηλίθιοι» του Λένιν), δολιοφθορά, κατασκοπεία που επικεντρώνεται στην σύσταση δικτύων μέσα στις εχθρικές κυβερνήσεις και στις υπηρεσίες πληροφοριών, στη μαύρη προπαγάνδα και στον ψυχολογικό πόλεμο και την δημιουργία ένοπλης αντίστασης.

Στη Σοβιετική Ένωση, οι αρχές χρησιμοποίησαν ένα ευρύ φάσμα μέτρων για να επιτύχουν τους στόχους τους, συμπεριλαμβανομένης της «agitprop⁴⁸» (προπαγάνδα αναταραχής), «ρευστές επιχειρήσεις», «ενεργά μέτρα» (δολοφονίες) και «αντανακλαστικό έλεγχο» (εκτόξευση, πρόκληση και δελεαστικές ενέργειες σε προκαθορισμένες και προετοιμασμένες ψυχολογικές γραμμές επιχειρήσεων, μετά από μελέτη των συμπεριφορών).

Αναλύοντας τον «πολιτικό πόλεμο» μέσα από τον «απεριόριστο πόλεμο» των Liang και Xiangsui, ο **Ronald Luman**⁴⁹ εννοιολόγησε το «χωρίς περιορισμούς» ώστε να σημαίνει ότι, ναι μεν σε αυτό το είδος πολέμου δεν υπάρχουν κανόνες, όμως το τελευταίο περιορίζεται μόνο στα μέτρα και στα μέσα και όχι στους πολιτικούς στόχους. Επιπλέον, ο Luman περιγράφει τους μαχητές στον απεριόριστο πόλεμο ως «μικρές, κυτταροειδείς μονάδες που έχουν παγκόσμια εμβέλεια» και παρόλο που αυτό ισχύει για ορισμένες επιχειρήσεις, όπως ο κυβερνοχώρος και η τρομοκρατία, όπου κάποια πολιτικά αποτελέσματα μπορούν να επιτευχθούν πιο αποτελεσματικά, το τελευταίο έχει εφαρμογή σε ορισμένες, επίσης, δραστηριότητες. Όπως έχουν ήδη αποδείξει η Κίνα και η Ρωσία, μερικές φορές μπορεί να επιτευχθούν αποτελέσματα και με πολύ μεγαλύτερες αριθμητικά δυνάμεις που χρησιμοποιούν όμως υβριδικές τεχνικές, υπό την κάλυψη πάντα της πολιτικής άρνησης.

Με άλλα λόγια, η ποσότητα των στρατευμάτων έχει ακόμα να παίξει ρόλο στον υβριδικό πόλεμο, κάτι που φαίνεται στις περιπτώσεις του Αφγανιστάν, του Ιράκ, της Συρίας και αλλού. Άσχετα αν οι πόλεμοι αυτοί δεν μπορούν να χαρακτηριστούν υβριδικοί, αν και παρουσιάζουν στοιχεία υβριδικότητας αφού εμφανίζονται αλληλοσυνδεόμενα κοινά στοιχεία όπως, η εξέγερση, η χειραγώγηση, ο ψυχολογικός επηρεασμός, η τρομοκρατία και ο ανορθόδοξος πόλεμος σε αστικό περιβάλλον. Και στην περίπτωση της Κριμαίας όμως, αυτό που φάνηκε ήταν ότι, η μαζικότητα, της αντίδρασης και του δημοψηφίσματος

⁴⁸ «Agitprop» είναι η συντομογραφία της ρωσικής προπαγάνδας αναταραχής (agitation propaganda) και αφορά στην πολιτική στρατηγική στην οποία οι τεχνικές διέγερσης και η προπαγάνδα χρησιμοποιούνται για να επηρεάσουν την κοινή γνώμη. Βασίζεται στην θεωρία του μαρξιστή θεωρητικού Γκέοργκ Πλεχάνωφ.

⁴⁹ Luman, R. «Introduction». Στο, *Unrestricted Warfare Symposium: Proceedings on Strategy, Analysis, and Technology*, Johns Hopkins University, Applied Physics Laboratory, 14–15 Μαρ 2006, σελ. 1-7. <https://apps.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a597396.pdf>

φυσικά, ήταν αυτή που ουσιαστικά «νομιμοποίησε» την απόσχιση. *Επομένως η μαζικότητα παίζει σημαντικό ρόλο στον υβριδικό πόλεμο.*

1.1.4. Οι Ρώσοι. Οι νέες μορφές των πολιτικά επικεντρωμένων επιχειρήσεων.

Στην Ευρώπη, το μεγαλύτερο μέρος της βιβλιογραφίας για τον υβριδικό πόλεμο επικεντρώνεται στη ρωσική απειλή, με κύριες αναφορές στις δράσεις που εφαρμόστηκαν τις τελευταίες δύο δεκαετίες κατά της Γεωργίας, της Εσθονίας και της Ουκρανίας. Αρκετοί μελετητές αποδέχτηκαν, ότι αυτές οι δράσεις της Ρωσίας είναι κατανοητές ως μέτρο κατά της προσπάθειας επιρροής της Δύσης στις παραδοσιακές ρωσικές σφαίρες επιρροής⁵⁰, αλλά τα επιχειρήματα αυτά ουσιαστικά αποδυναμώνουν τα ιστορικά στοιχεία των ρωσικών δράσεων από τη δεκαετία του 1990 και μετέπειτα.

Η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης και η συνακόλουθη αποδυνάμωση της Ρωσικής εξουσίας σήμαινε ότι, από τη στιγμή που αναλάμβανε ο Putin, η ρωσική ατζέντα θα αφορούσε την ανάκτηση της δύναμής της. Οι μέθοδοι που χρησιμοποίησε στον δεύτερο πόλεμο της Τσετσενίας δεν είχαν καμία σχέση με οποιαδήποτε δυτική πολιτική διείσδυσης και καταπάτησης και εφαρμοστήκαν από την επιθυμία της να ανακτήσει την χαμένη επικράτεια μετά τον ταπεινωτικό πόλεμο του 1994. Η κυβέρνηση του Putin στην εξωτερική πολιτική, για να εξασφαλιστεί η συμμόρφωση των «χαμένων εδαφών» με τη γραμμή πολιτικής της Μόσχας⁵¹, έθεσε ως στόχο τη μείωση της εξουσίας των πρώην σοβιετικών κρατών δορυφόρων, τιμωρώντας για παράδειγμα το Τουρκμενιστάν χειραγωγώντας την τιμή των υδρογονανθράκων και αναταράσσοντας την εθνική ρωσική μειονότητα του Καζακστάν.

Τα κράτη της Ανατολικής Ευρώπης τώρα, φοβούνται ότι είναι πιο πιθανό η Ρωσία να χρησιμοποιήσει μη στρατιωτικές επιθέσεις στις κρίσιμες οικονομικές τους λειτουργίες, ίσως με ταυτόχρονη cyber-DDoS (cyber - Distributed Denial of Service) στο τραπεζικό τους σύστημα ή παρεμπόδιση εισαγωγών κρίσιμων πόρων, ή, για παράδειγμα, προσβολές σε κρίσιμες υποδομές, όπως η δολιοφθορά ενός διυλιστηρίου και άλλα, παρά να χρησιμοποιήσει συμβατικές δυνάμεις. Παρ' όλα αυτά, υπάρχουν σοβαρές ανησυχίες ότι οι διασυνοριακές διαφορές, οι παραβιάσεις από μικρές στρατιωτικές ειδικές ομάδες που συγκαλύπτονται ως τοπικοί αυτονομιστές ή η εκδήλωση ενός πραξικοπήματος, θα μπορούσε να προκαλέσει το NATO να επικαλεστεί το άρθρο V και να διακινδυνεύσει μια δυσανάλογη αντίδραση σε μια μικρή στρατιωτική επιχείρηση. Αυτό θα νομιμοποιούσε την όποια πολιτική «κρύβεται» πίσω από τις υβριδικές προσβολές και ταυτόχρονα, εάν δεν αποκάλυπτε τους πραγματικούς πολιτικούς

⁵⁰Για παράδειγμα, Trenin, D, «Avoiding U.S.-Russia Military Escalation During the Hybrid WAR», Carnegie Endowment for International Peace, Ιαν 2018. https://carnegieendowment.org/files/Trenin_Hybrid_War_web.pdf

⁵¹ Johnson, R. *Oil, Islam and Conflict: Central Asia Since 1945*, Reaktion, 2007. Πρόσβαση για τις «κεντρικές δημοκρατίες» στο, <http://eds.a.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=3&sid=32ed43c6-b171-415c-80c1-b9c5d5f93494%40sdc-v-sessmgr03>

στόχους, ίσως να αδυνατούσε ή να καθυστερούσε να αναλάβει στρατηγική πρωτοβουλία για αντιμετώπιση αυτών των απειλών. Σε όλα αυτά δεν πρέπει να μας διαφεύγει ότι η πρόθεση του υβριδικού πολέμου δεν είναι να καταστρέψει, αλλά να αφήσει τον στόχο ανέπαφο, αναζητώντας ταυτόχρονα μια γρήγορη λύση. Επιπλέον έχει αποδειχτεί, ότι η πολιτική πρακτική των υβριδικών πολέμων της Ρωσίας, είναι η καθιέρωση πολιτικών συστημάτων που ακόμη και οι ηττημένοι θα αποδεχτούν⁵².

Αυτό επικεντρώνει τη βία, στο βαθμό και την ένταση, ώστε ορισμένες από τις υφιστάμενες λειτουργίες να επιβιώνουν, για να χρησιμεύσουν ως δομές λειτουργικής διακυβέρνησης μετά από μια σύγκρουση.

Ως εκ τούτου, οι δράσεις για οικονομικό πόλεμο εκτιμάται ότι θα χρησιμοποιηθούν μόνο στο σημείο που θα καταστήσουν τον προσβαλλόμενο συμμορφούμενο στον πολιτικό σκοπό και μόνο σαν ύστατη λύση ανάγκης, εκτός και αν ο υβριδισμός είναι μια φάση στην εκδήλωση ενός γενικότερου πολέμου. Ο Ρωσικός υβριδικός πόλεμος μπορεί επομένως να περιοριστεί στην εφαρμογή του ακόμη και όταν οι στόχοι είναι εκτεταμένοι και πλήρεις, κάτι που εξαρτάται από τον πραγματικό πολιτικό σκοπό.

Τέλος, είναι πράγματι ενδιαφέρουσα η προσέγγιση των **Guillaume Lasconjaris** και ο **Jeffrey A. Larsen**⁵³ της Ακαδημίας Άμυνας του NATO κατά τους οποίους ο υβριδικός πόλεμος πρέπει να μην περιορίζεται μόνο στην εξέταση της Ρωσίας, καθώς θα μπορούσε να διεξαχθεί και από μη κρατικούς φορείς, *στη νότια πλευρά του NATO*. Όπως υποστηρίζουν και στις δύο περιπτώσεις αυτό που θα βλέπουμε είναι μια σύγκρουση που θα είναι ολοκληρωμένη, προσαρμοστική, ευέλικτη και αναμιγνύει ανοικτές και συγκαλυμμένες πράξεις. Οι υβριδικές απειλές επικεντρώνονται στις αδυναμίες των ανοιχτών κοινωνιών και των στρατευμάτων, καταστρέφοντας τη συνήθη διάκριση μεταξύ πολέμου και ειρήνης και υπονομεύοντας τους παραδοσιακούς θεσμούς και την κυβέρνηση σε μία άνευ προηγουμένου κλίμακα.

1.1.5. Χεζμπολάχ. Καινοτομία στις τακτικές.

Ο πόλεμος στο νότιο Λίβανο αποκάλυψε σημαντικές αδυναμίες στη στάση της ισραηλινής αμυντικής δύναμης και έχει σημαντικές επιπτώσεις στην αμυντική πολιτική των ΗΠΑ, όπως υποστήριξε ο Hoffman⁵⁴ το 2006. Η Χεζμπολάχ, αναμειγνύοντας ένα οργανωμένο πολιτικό κίνημα, με αποκεντρωμένα ένοπλα τμήματα που χρησιμοποιούν προσαρμοστικές τακτικές, επιβεβαίωσε μια αναδυόμενη τάση. *Υψηλά πειθαρχημένες, καλά εκπαιδευμένες και κατανομημένες*

⁵² Η έννοια της αποδοχής πιο πολύ έχει να κάνει με την αδυναμία αντίδρασης. Μια αδυναμία που προέρχεται από την έλλειψη νομιμοποίησης για ανάληψη ενεργητικής δράσης καθώς ο αντίπαλος δεν έχει κηρύξει πόλεμο και ούτε βρίσκεται φανερά πίσω από τις υβριδικές προσβολές.

⁵³ Lasconjaris, G., Larsen, J. A.,. *NATO's Response to Hybrid Threats.*, Rome: NDC Forum Paper 24, 2015. Πρόσβαση στο, <http://www.ndc.nato.int/news/news.php?icode=886>

⁵⁴ Hoffman, F., «Lessons from Lebanon: Hezbollah and Hybrid Wars», Foreign Policy Research Institute, Aug 2006. Πρόσβαση στο, <https://www.fpri.org/article/2006/08/lessons-from-lebanon-hezbollah-and-hybrid-wars/>

στο χώρο ομάδες, μπορούν να αμφισβητήσουν τις σύγχρονες συμβατικές δυνάμεις και να αντιπαρατεθούν μαζί τους με ένα συνδυασμό ανταρτικών τακτικών και τεχνολογίας σε πυκνά αστικά κέντρα.

Έτσι, δεν είναι μόνο κράτη ή οι αντάρτες που κάνουν χρήση υβριδικών τεχνικών. Η Χεζμπολάχ, ένα ψευδο-κρατικό κίνημα, έχει αποτελέσει αντικείμενο της βιβλιογραφίας. Πολεμώντας ενάντιων των ισραηλινών, καινοτομεί με την συντονισμένη χρήση συμβατικών τακτικών από σταθερές αμυντικές θέσεις, ταυτόχρονες αντάρτικες επιχειρήσεις, πληροφοριακές επιχειρήσεις και επιθέσεις με πυραύλους και UAV's. Είχε μελετήσει τις επιχειρήσεις στη Φαλούτζα δύο χρόνια πριν και εκτέλεσε ενέδρες σε αστικό περιβάλλον, τοποθετώντας πολίτες ως ασπίδες. Παρά το γεγονός ότι έχασε τις μάχες με τον ισραηλινό στρατό, η εκστρατεία προπαγάνδας της Χεζμπολάχ και τα μέσα ενημέρωσης έδωσαν την εντύπωση ότι είχε προκαλέσει καταστροφικές απώλειες στο Ισραήλ και έτσι κέρδισε ουσιαστικά την εκστρατεία ενημέρωσης⁵⁵ και φυσικά των εντυπώσεων.

1.1.6. ISIS. Προσαρμοστική δομή και εγκληματική δραστηριότητα

Εάν η Χεζμπολάχ μπορεί να χαρακτηριστεί ως ένα κλασικό παράδειγμα οργάνωσης που μπορεί να εκδηλώσει ενέργειες με τη μορφή υβριδικών προσβολών, αξίζει να συγκρίνουμε τις δραστηριότητες της με αυτές του Ισλαμικού Κράτους προκειμένου να εννοιολογηθεί ευρύτερα ο όρος «υβριδικός πόλεμος». Αναγνωρίζοντας τις προηγούμενες προσπάθειες μιας σειράς αμυντικών αναλυτών των ΗΠΑ και του NATO για να δημιουργήσουν έναν ορισμό, όπως έχουμε δει μέχρι τώρα, οι συγγραφείς συχνά προτείνουν ότι *οι υβριδικές απειλές χρησιμοποιούν, ταυτόχρονα και προσαρμοστικά, ένα συνεκτικό μίγμα συμβατικών όπλων, ακανόνιστων τακτικών, όπλων ασύμμετρων αποτελεσμάτων, τρομοκρατίας, επιθέσεων στον κυβερνοχώρο εγκληματική δραστηριότητα, που υποστηρίζονται από κακόβουλες ενημερωτικές εκστρατείες*

Στο «The Islamic State is a Hybrid Threat: Why Does That Matter?»⁵⁶, των **Scott Jasper**, και **Scott Moreland**, που δημοσιεύτηκε στο «Small War Journal», τον Δεκέμβριο του 2014 αξιολογούνται οι τακτικές του ISIS και οι τρόποι για την καταπολέμησή του. Παρόλο που η έννοια του υβριδικού πολέμου προχωρεί πολύ πριν από την εμφάνιση του ISIS, η ενσωμάτωσή, από αυτό, τόσο των συμβατικών όσο και των μη συμβατικών μεθόδων, προκάλεσε το ενδιαφέρον των μελετητών. Στο άρθρο, οι Jasper και Moreland επεκτείνουν τους προηγούμενους ορισμούς των «υβριδικών απειλών» και αναλύουν τις στρατηγικές που κάνουν το ISIS τόσο θανατηφόρο.

⁵⁵ Deep, A. «Hybrid War: Old Concept, New Techniques», Small Wars Journal, Μαρ 2015. Πρόσβαση στο <https://smallwarsjournal.com/jrnl/art/hybrid-war-old-concept-new-techniques>

⁵⁶ Jasper, S., Moreland, S. «The Islamic State is a Hybrid Threat: Why Does That Matter?», Small War Journal, Δεκ 2014. Πρόσβαση στο, https://www.researchgate.net/publication/330740964The_Islamic_State_is_a_Hybrid_Threat_Why_Does_That_Matter_The_Islamic_State_is_a_Hybrid_Threat_Why_Does_That_Matter

Έτσι προσδιορίζουν τα χαρακτηριστικά του υβριδικού πολέμου, τα οποία σε γενικές γραμμές είναι τα παρακάτω:

α. *Χρήση συνδυασμένων τακτικών:* Οι δυνάμεις του ISIS περιλαμβάνουν στρατιωτικές μονάδες καθώς και μικρότερους, ημιαυτόνομους πυρήνες, που συνδυάζουν τόσο τη συμβατική όσο και την τακτική του ανταρτοπολέμου. Διαθέτουν ένα ευρύ φάσμα όπλων, από αυτοσχέδιους εκρηκτικούς μηχανισμούς (IEDs), μέχρι αντιαρματικές ρουκέτες (RPG) και χημικά όπλα.

β. *Ευέλικτη και προσαρμοστική δομή:* Το ISIS έχει την ικανότητα να απορροφά γρήγορα τους υφιστάμενους πόρους και να τους διαθέτει στον πόλεμο. Είτε αυτοί είναι νέα στρατολογημένα άτομα, είτε όπλα, είτε έδαφος, το ISIS ενσωματώνει συνεχώς νέες δυνατότητες στη στρατηγική και τη δομή του, χωρίς μάλιστα πολλές φορές να ασκεί πλήρη και κεντρικό έλεγχο σε αυτές.

γ. *Τρομοκρατία:* Μέσω πράξεων υπερβολικής βίας, γνωστοποιεί την ιδεολογία του σε ένα ευρύτερο κοινό. Η σφαγή των χριστιανικών μειονοτήτων, η καταστροφή θρησκευτικών και πολιτιστικών εικόνων όπως ο τάφος του προφήτη Ιωνά και οι ευρέως δημοσιευμένες αποκεφαλισμοί των δυτικών εργαζομένων και των δημοσιογράφων, τρομοκρατεί για να υποτάξει τους τοπικούς πληθυσμούς και να πολλαπλασιάσει την προπαγάνδα μίσους.

δ. *Πόλεμος προπαγάνδας και πληροφοριών:* Το ISIS έχει αποδειχθεί ιδιαίτερα έμπειρο στη χρήση των κοινωνικών μέσων ενημέρωσης, όπως το YouTube, το Twitter και οι αναρτήσεις ιστολογίου, για τη σχεδίαση, τη συγκέντρωση κεφαλαίων και το μάρκετινγκ. Οι εκστρατείες προπαγάνδας τους, παρέχουν βίντεο σε σχεδόν πραγματικό χρόνο από μαχητές που ανυψώνουν τις μαύρες σημαίες τους και περιπολούν τις πρόσφατα κατακτημένες πόλεις καθώς υποτάσσουν τους κατακτημένους εχθρούς μέσω του φόβου και της ταπείνωσης.

ε. *Εγκληματική δραστηριότητα:* Χρησιμοποιεί μια ποικιλία μεθόδων για τη χρηματοδότηση των προσπαθειών του. Διαθέτει ένα διαφοροποιημένο χαρτοφυλάκιο, όπως πωλήσεις πετρελαίου στη μαύρη αγορά, σιπαριού και αρχαιοτήτων, λύτρα από απαγωγές και εκβιασμούς. Ενώ οι δωρεές αντιπροσωπεύουν ένα μέρος των κεφαλαίων τους, οι εγκληματικές επιχειρήσεις του ISIS εξασφαλίζουν ότι η οργάνωση είναι οικονομικά βιώσιμη

στ. *Παραβίαση του διεθνούς δικαίου:* Σύμφωνα με τις ακραίες ερμηνείες του νόμου της Σαρία, το ISIS προκαλεί βία κατά των γυναικών και των μειονοτήτων, συμπεριλαμβανομένων βαρβαρικών ποινών, όπως λιθοβολισμός και ακρωτηριασμοί.

Τα πιο πάνω χαρακτηριστικά συνδυαζόμενα, πρέπει να εννοηθούν σαν ένα από τα βασικά πλεονεκτήματα του υβριδικού πολέμου. Δηλαδή, ο συνδυασμός τους, δίνει το μοναδικό εκείνο στοιχείο το οποίο αποτελεί τον πολλαπλασιαστή ισχύος στις δράσεις οργανώσεων όπως ο ISIS και ταυτόχρονα υπογραμμίζουν και τη δυσκολία κατανίκησης τους. Για παράδειγμα, ενώ η παραβίαση του διεθνούς δικαίου, για τους παραδοσιακούς στρατούς αποτελεί απαγορευτική επιλογή που καταδικάζεται και τιμωρείται, για τον υβριδικό πόλεμο αποτελεί μοναδική ευκαιρία για ασύμμετρα αποτελέσματα, ιδιαίτερα δε όταν δεν δύναται να τακτοποιηθούν οι δράστες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Ο ΥΒΡΙΔΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΟΥ ΔΙΕΘΝΟΥΣ

ΔΙΚΑΙΟΥ : ΠΡΑΞΗ ΚΑΙ ΤΑΚΤΙΚΕΣ

2.1. Η παραμελημένη (νομική) διάσταση του υβριδικού πολέμου

Η κατανόηση της σχέσης μεταξύ του υβριδικού πολέμου και του Διεθνούς Δικαίου (ΔΔ), που διέπει τη χρήση βίας, παίζει κεντρικό ρόλο στην μορφή αντίδρασης απέναντι του. Αυτό γίνεται καθόσον ο υβριδικός πόλεμος παρουσιάζει αυξημένο βαθμό επιτυχίας, σε ότι αφορά την υπονόμηση των υφιστάμενων διεθνών προστασιών, που έχουν να κάνουν με την εδαφική ακεραιότητα και την ανεξαρτησία των κρατών.

Το πρόβλημα με τον υβριδικό πόλεμο, ουσιαστικά έγκειται στην δυσκολία ή ακόμη και στην αδυναμία να προσδιοριστεί η επιθετικότητα και ως εκ τούτου να επιβληθεί η όποια απαγόρευση προβλέπεται από το Διεθνές Δίκαιο.

Η ενσωμάτωση του εγκλήματος της επιθετικότητας⁵⁷ στη δικαιοδοσία του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου, αντιπροσωπεύει μια κατ' ουσία αβέβαιη καταχώρηση, καθόσον πολλά κράτη εξακολουθούν να διαφωνούν σχετικά με τον ορισμό της και επιπλέον κάποια άλλα που δεν είναι συμβαλλόμενα μέρη του Καταστατικού της Ρώμης, συμπεριλαμβανομένων των Ηνωμένων Πολιτειών, της Ινδίας, της Κίνας και της Ρωσίας, δεν έχουν δεσμευτεί για τον συγκεκριμένο ορισμό που κωδικοποιήθηκε στις τροπολογίες. Ωστόσο, από την έναρξη ισχύος του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών, τα κράτη, τόσο μονομερώς όσο και πολυμερώς, έχουν αναλάβει ενέργειες για την αντιμετώπιση της κατά περίπτωση προκύπτουσας επιθετικότητας των κρατών. Για παράδειγμα, η σύσταση του διεθνούς συνασπισμού για την απομάκρυνση των δυνάμεων του Σαντάμ Χουσεΐν από το Κουβέιτ το 1990-91, αποτελεί μια απόδειξη του υψηλού επιπέδου συλλογικής βούλησης για την αντιμετώπιση της επιθετικότητας ή και σε τελική ανάλυση του τι μπορεί να εννοηθεί σαν επιθετικότητα.

Όμως, οι σύγχρονες περιπτώσεις επιθετικότητας σπανίως εμπλέκουν ως αντίδραση με βάση το ΔΔ, δυνάμεις που θα διέλθουν τα εθνικά σύνορα ενός κράτους, για να επιβάλλουν με ένα πόλεμο την αποκατάσταση της ειρήνης. Σε περιπτώσεις όπου μια πράξη επιθετικότητας μπορεί να είναι λιγότερο εμφανής ή όταν το καθεστώς, είτε του θύματος, είτε του θύτη αποθαρρύνει την ισχυρή αντίδραση, μπορούν να χρησιμοποιηθούν μη βίαια μέτρα όπως οικονομικές

⁵⁷ Η επιθετικότητα, στις διεθνείς σχέσεις, είναι μια πράξη ή πολιτική επέκτασης που εκτελείται από ένα κράτος εις βάρος άλλου, μέσω μιας μη προκληθείσας στρατιωτικής επίθεσης. Για λόγους αποζημίωσης ή τιμωρίας μετά από εχθροπραξίες, έχει οριστεί στο διεθνές δίκαιο, η επιθετικότητα, ως οποιαδήποτε χρήση ένοπλης δύναμης στις διεθνείς σχέσεις που δεν δικαιολογείται από αμυντική ανάγκη, διεθνή εξουσία ή συγκατάθεση του κράτους στο οποίο χρησιμοποιείται η δύναμη. <https://www.britannica.com/topic/aggression>

κυρώσεις, διπλωματική μομφή και καταδίκη. Αυτό συνέβη και μετά τις ενέργειες της Ρωσίας στη Γεωργία και αργότερα στην Κριμαία και την Ανατολική Ουκρανία.

Ωστόσο, είναι σημαντικό οι υβριδικές προσβολές να αντιμετωπίζονται νομικά στο πλαίσιο εντός του ισχύοντος νόμου που επιδιώκουν να παρακάμψουν, ο οποίος στην συγκεκριμένη περίπτωση είναι καταρχήν, η επιθετικότητα.

Ο Χάρτης των Ηνωμένων Εθνών απαγορεύει την επιθετικότητα μέσω της χρήσης βίας, χωρίς νομική αιτιολόγηση. Το άρθρο 2(4) εγγυάται το δικαίωμα των κρατών να είναι απαλλαγμένα από οποιαδήποτε απειλή ή χρήση βίας ενάντια στην εδαφική τους ακεραιότητα ή την πολιτική ανεξαρτησία τους. Η παράνομη χρήση βίας που παραβιάζει το άρθρο 2(4) απαιτεί γενικά στρατιωτικές δυνάμεις, είτε πρόκειται για παραδοσιακές ένοπλες δυνάμεις είτε για μη κρατικές ένοπλες ομάδες.

Όμως, η απαγορευμένη χρήση βίας περιλαμβάνει και πολλές άλλες ενέργειες οι οποίες δεν είναι αναγκαίο να αφορούν ένοπλη επίθεση. Έτσι, γενικά θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι το συνολικό πλαίσιο του ΔΔ έχει αποδειχθεί ικανό να προσδιορίσει τα μέσα, με τα οποία τα κράτη επιδιώκουν πόλεμο, με άλλα κράτη.

Για παράδειγμα, στο πλαίσιο του κυβερνοχώρου, το Εγχειρίδιο του Ταλίν, ένα κείμενο για την εφαρμογή των υφιστάμενων κανόνων του διεθνούς δικαίου στον κυβερνοχώρο, επιβεβαιώνει ότι οι επιχειρήσεις στον κυβερνοχώρο μπορεί να συνιστούν παράνομες πράξεις βίας, εάν τα αποτελέσματά τους μιμούνται αυτά των παραδοσιακών στρατιωτικών επιχειρήσεων⁵⁸.

Θεωρητικά, επομένως, η απαγόρευση της χρήσης δύναμης, που προβλέπεται στο Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών, αρκεί για να αντιμετωπίσει υβριδικές απειλές όταν αυτές προσομοιάζουν με παραδοσιακές στρατιωτικές δράσεις, όπως για παράδειγμα, όταν στρατεύματα που δεν φέρουν διακριτικά συμμετέχουν σε εχθροπραξίες. Αλλά και όταν ένα κράτος χρησιμοποιεί κυβερνητικές ικανότητες, σε μια υβριδική εκστρατεία, για να βλάψει ή να απενεργοποιήσει την υποδομή ενός άλλου δρώντα με τρόπο που επιφέρει τα ίδια αποτελέσματα όπως η χρήση πολεμικών όπλων.

Έτσι, στην πράξη, **ο υβριδικός πόλεμος σχεδιάζεται ώστε να αποφεύγονται οι σαφείς παραβιάσεις του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών, ακόμη και όταν οι δράσεις του συνιστούν παράνομη χρήση βίας.**

Ένας τρόπος με τον οποίο αυτό επιτυγχάνεται είναι η έμφαση στη κεκαλυμμένη δράση. Τα κράτη εφαρμόζουν από πολύ παλιά κεκαλυμμένες δράσεις που ενδέχεται να εμπίπτουν στην απαγόρευση της μη παρέμβασης του άρθρου 2 (4) .

⁵⁸ Πρόσβαση στο , <http://csef.ru/media/articles/3990/3990.pdf> , σελ.. 45-47

Η συγκάλυψη παίζει κρίσιμο ρόλο στην στρατηγική του υβριδική πολέμου, επειδή εκμεταλλεύεται την αδυναμία αντίδρασης των κρατών, για διεθνή επιβολή των προβλέψεων του Καταστατικού Χάρτη του ΟΗΕ, ιδιαίτερα σε εκείνες τις περιπτώσεις όπου τα κράτη που εκτιμάται ότι θα αντιδράσουν αμφιβάλλουν, τόσο για την νομιμότητα των πιθανών δράσεων που θα αναλάβουν, όσο και για την παρανομία των δραστηρίων.

Πρέπει να σημειωθεί ότι τα υβριδικά μέσα δεν αποτελούν όλα απαγορεύσεις. Για παράδειγμα, τα οικονομικά μέτρα παραδοσιακά δεν παραβιάζουν το άρθρο 2(4), όπως επίσης η παραπληροφόρηση και η εγκληματική δραστηριότητα.

Εντούτοις, οι πράξεις που δεν συνιστούν χρήση βίας ενδέχεται να παραμένουν παράνομες, ως μορφή παρέμβασης.

Η αρχή της μη παρέμβασης είναι κυρίαρχη στο δόγμα της εθνικής κυριαρχίας, που κατοχυρώνεται στο άρθρο 2 παράγραφος 1 του Χάρτη. Σε μια δήλωση του 1965, η Συνέλευση του ΟΗΕ, χαρακτήρισε την παρέμβαση ως, **«την υποταγή της άσκησης των κυριαρχικών δικαιωμάτων (ενός κράτους)»**, έως και **«τη βίαιη ανατροπή της κυβέρνησης ενός κράτους»** και επιπλέον σε μια δήλωση του 1970, τόνισε την απαγόρευση παρέμβασης στις εσωτερικές ή εξωτερικές υποθέσεις οποιουδήποτε άλλου κράτους μαζί με **«όλες τις άλλες μορφές παρέμβασης ή απόπειρες απειλής κατά του χαρακτήρα του κράτους ή κατά των πολιτικών, οικονομικών και πολιτιστικών στοιχείων του»**⁵⁹.

Ομοίως, η παρεμβολή μπορεί να γίνει αντιληπτή ως αδίκημα παρέμβασης μικρότερης έκτασης. Η έκφραση «παρεμβολή» περιλαμβάνεται στην **απόφαση ορόσημο του Διεθνούς Δικαστηρίου (ICJ) για τη Νικαράγουα, το 1986**⁶⁰. Για τη Νικαράγουα, το Δικαστήριο υπογράμμισε το δικαίωμα όλων των κρατών να αποφασίζουν για θέματα εγγενή στην κρατική κυριαρχία, να συμπεριλαμβάνουν το πολιτικό, οικονομικό, κοινωνικό και πολιτιστικό σύστημα ενός κράτους και τη διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής του. Όταν οι επιλογές αυτές επηρεάζονται από μεθόδους καταναγκασμού, συμπεριλαμβανομένης της ανατροπής ή της έμμεσης βίας, αυτό συνιστά παράνομη παρεμβολή.

Επομένως, το πλαίσιο του Καταστατικού Χάρτη του ΟΗΕ είναι τουλάχιστον, εννοιολογικά, επαρκές σε ότι αφορά τις πράξεις παρεμβολής και παρέμβασης οι οποίες είναι πέραν της χρήσης βίας. Ωστόσο, δεδομένου ότι στη Νικαράγουα, η περιγραφή του τι συνιστά καταναγκαστική παρεμβολή έχει

⁵⁹ G.A. Res. 25/2625, *Declaration on Principles of International Law Concerning Friendly Relations and Cooperation Among States in accordance with the Charter of the United Nations* (24 Οκτ 1970). Πρόσβαση στο, <http://www.un-documents.net/a25r2625.htm>.

⁶⁰ International Court of Justice, *Nicaragua v. United States*. Μια περίληψη της απόφασης είναι προσβάσιμη στο, <https://www.icj-cij.org/files/case-related/70/6505.pdf>, με την αναφορά στην «παρεμβολή» και «παρέμβαση» στη σελ.165. Ολόκληρη η απόφαση στο, <https://www.icj-cij.org/files/case-related/70/070-19860627-JUD-01-00-EN.pdf>, με αναφορά στην «παρεμβολή» στη σελ., 27.

παραμένει σχετικά ασαφής, **αυτή η έλλειψη της σαφήνειας του κατώτατου ορίου αποδεκτών παρεμβολών έχει αφήσει κενά που ο υβριδικός πόλεμος μπορεί να εκμεταλλευτεί.** Κανένα στοιχείο μιας υβριδικής εκστρατείας δεν μπορεί να παρουσιάσει μια ξεκάθαρη περίπτωση καταναγκαστικής παρεμβολής όταν αντιμετωπίζεται μεμονωμένα.

Ωστόσο, η συνεχής και συντονισμένη παρεμβολή που αποσκοπεί στην αποσταθεροποίηση μιας κυβέρνησης παραβιάζει το πνεύμα, του Χάρτη για την μη παρέμβαση στα εσωτερικά θέματα και την προστασία της πολιτικής ανεξαρτησίας των κρατών.

Έτσι, ενώ ένα κράτος με ισχυρά πολιτικά θεσμικά όργανα μπορεί να αντέξει μια «επίθεση» από ψευδείς ειδήσεις, ταραχές και διαρροές πληροφοριών που αποσκοπούν να υπονομεύσουν τις εκλογές ή το πολιτικό σύστημα, τα μικρότερα κράτη, ειδικότερα, μπορεί να βρεθούν καίρια προσβεβλημένα.

Ως εκ τούτου, είναι σημαντικό οι εξαναγκαστικές πράξεις να αναγνωρίζονται να ελέγχονται εξ αρχής, με την ταχεία και συντονισμένη αντίδραση των κρατών, των διεθνών και των μη κυβερνητικών οργανισμών, όσων από αυτά τουλάχιστον επιδιώκουν να υποστηρίξουν την προστασία της πολιτικής ανεξαρτησίας που κατοχυρώνεται στον Χάρτη.

Ομοίως, οι πράξεις εξαναγκασμού πρέπει να διακρίνονται από τις πράξεις που λαμβάνονται διαφανώς και νόμιμα από τα κράτη, οι οποίες μπορούν να ασκήσουν διπλωματική πίεση χωρίς να συνιστούν παράνομες παρεμβάσεις.

Συμπερασματικά, η παρούσα εργασία υποστηρίζει ότι, η πλήρης κατανόηση και εννοιολογική πλαισίωση του υβριδικού πολέμου, προϋποθέτει ότι αυτός τοποθετείται σωστά στο ισχύον καθεστώς που διέπει τη χρήση βίας βάσει του διεθνούς δικαίου. Μόνο έτσι αποσαφηνίζονται τα νέα όρια της ειρήνης και επομένως κατανοείται και το εύρος του πολέμου.

Η αντιμετώπιση των νομικών πτυχών της υβριδικής σύγκρουσης, απαιτεί με τη σειρά της κατάλληλη αναγνώριση των υβριδικών προσβολών που συνιστούν επιθετικότητα και ένα πιο «στιβαρό» θεωρητικό νομικό πλαίσιο σχετικά με τα υβριδικά μέσα που συνιστούν καταναγκαστική παρεμβολή. *Με αυτή την έννοια, η ίδρυση του Ευρωπαϊκού Κέντρου Αριστείας για την Αντιμετώπιση Υβριδικών Απειλών στο πλαίσιο της ΕΕ αποτελεί σωστή προσέγγιση, στην οποία η χώρα μας πρέπει να συμμετάσχει σοβαρά και να υποστηρίξει τις ενέργειές του με σοβαρές επιστημονικές αναλύσεις.*

Συμπερασματικά, εκτιμάται ότι, τόσο σε διεθνές όσο και σε εθνικό επίπεδο, πρέπει να διασφαλιστεί ότι η έρευνα γύρω από το υβριδικό πόλεμο ενσωματώνει την νομική ορολογία του διεθνούς δικαίου, τόσο σε εννοιολογικό όσο και σε ταυτολογικό επίπεδο, καθόσον αυτό θα είναι ένα σημαντικό βήμα προς την εκκαθάριση της «ομίχλης» του πολέμου στη «γκρίζα ζώνη». Το τελευταίο, ήτοι, η

ταυτοποίησή και απονομιμοποίηση του υβριδικά επιτιθέμενου, αποτελεί και την έναρξη της σχεδίασης, της όποιας, στρατηγικής αντιμετώπισης του υβριδικού πολέμου.

2.2. Η «χρήση του δικαίου» - Lawfare, ως συστατικό στοιχείο του υβριδικού πολέμου

Η «χρήση του δικαίου» - Lawfare ή «νομικές επιχειρήσεις» χρησιμοποιούν το νόμο ως όπλο με στόχο τον χειρισμό του, με αλλαγή των νομικών παραδειγμάτων. Ο όρος εμφανίζεται για πρώτη φορά από τον **Dunlap**, ο οποίος σημειώνει ότι «είναι η στρατηγική της χρήσης ή της κατάχρησης του δικαίου ως υποκατάστατο των παραδοσιακών στρατιωτικών μέσων για την επίτευξη ενός επιχειρησιακού στόχου»⁶¹.

Έτσι, στην περίπτωση της Ουκρανίας, παρατηρούμε μια απροσδιόριστη κατάσταση, ουσιαστικά δηλαδή την έλλειψη ενός ορισμού για τι είδους σύγκρουση πραγματοποιήθηκε. Διεθνής ένοπλη σύγκρουση, μη διεθνής ένοπλη σύγκρουση ή πολιτική αναταραχή; Αυτή η διφορούμενη κατάσταση δημιουργεί σύγχυση ως προς την πηγή ή το πρότυπο του εφαρμοστέου δικαίου και επομένως για κάθε ενδεχόμενη δράση για τον εντοπισμό και την ανάθεση νομικών ευθυνών και την απαίτηση λογοδοσίας. Το ίδιο συμβαίνει και στην περίπτωση των πολέμων του 2008 και του 2014 μεταξύ του Ισραήλ και της Χαμάς μετά την εθελούσια αποχώρηση του Ισραήλ από τη Λωρίδα της Γάζας το 2005.

Επομένως, μπορούμε να πούμε ότι ο υβριδικός πόλεμος δεν αντιμετωπίζει μόνο τις προκλήσεις της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας, αλλά υπονομεύει επίσης τα ισχύοντα νομικά πλαίσια, αμφισβητώντας τους κανόνες του δημόσιου διεθνούς δικαίου.

Κατά τη διάρκεια της εφαρμογής των εντολών των Ηνωμένων Εθνών στο Αφγανιστάν, το NATO ξεκίνησε μια εκστρατεία στα μέσα μαζικής ενημέρωσης, δηλώνοντας ότι οι δυνάμεις του NATO δεν θα προσβάλουν θέσεις του εχθρού αν υπάρχουν κοντά πολίτες. Οι Ταλιμπάν, τοποθετούσαν τακτικά αμάχους κοντά στις θέσεις τους, καθιστώντας εξαιρετικά μειονεκτική τη θέση του NATO, ως διεθνής οργανισμός που τηρεί το δίκαιο και αποσκοπεί στον αποκλεισμό ή τουλάχιστον στον περιορισμό των απωλειών αμάχων. Ένα άλλο παράδειγμα χρήσης του νόμου είναι η περίπτωση της Χαμάς κατά τη διάρκεια των πολέμων στη Γάζα το 2008 και το 2014, όπου Ευρωπαϊκή Ένωση καταδίκασε σθεναρά τις εκκλήσεις της Χαμάς προς τον άμαχο πληθυσμό της Γάζας να προσφέρονται ως ανθρωπίνες ασπίδες. Επιπλέον, κατά τη διάρκεια αυτών των δύο πολέμων η τακτική της Χαμάς για την εκτόξευση πυραυλικών επιθέσεων από πυκνοκατοικημένες περιοχές στο ισραηλινό έδαφος ήταν ο κανόνας και η

⁶¹ Dunlap, C., «Lawfare Today: A Perspective», YALE Journal of International Affairs, Winter 2008, σελ. 146. Πρόσβαση στο, <http://yalejournal.org/wpcontent/uploads/2011/01/083111dunlap.pdf>

συνεχής πρακτική. Αυτό ισοδυναμούσε με την εκ προθέσεως παραβίαση του Διεθνούς Νόμου περί Ανθρωπιστικού Δικαίου και των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Στην πραγματικότητα, αυτό πρέπει να χαρακτηριστεί ως χρήση της νομοθεσίας σε πολεμικές επιχειρήσεις, η οποία ήταν εξαιρετικά ανησυχητική και επιβεβαίωσε μια τάση που ήδη επισημάνθηκε από το Διεθνές Δικαστήριο στην υπόθεση Νικαράγουα⁶², σχετικά με την έλλειψη αμοιβαιότητας στις μη τακτικές συγκρούσεις.

Το αποτέλεσμα των παραπάνω γεγονότων είναι ότι η χρήση του διεθνούς δικαίου και των νομικών διαδικασιών, κινδυνεύει να μετατρέψει το Διεθνές Ανθρωπιστικό Δίκαιο σε ανεφάρμοστο νόμο και να δημιουργηθεί η ιδέα ότι η τήρησή του ενδέχεται επίσης να καταστεί ασυμβίβαστη με τα αντιληπτά συμφέροντα από τα συμβαλλόμενα μέρη.

Ένα άλλο παράδειγμα που μπορεί να βρεθεί στην εφαρμοσθείσα στρατηγική της Ρωσίας στην Ουκρανία είναι ότι το 1994 υπογράφηκε το λεγόμενο Μνημόνιο της Βουδαπέστης⁶³ από την Ουκρανία, τις Ηνωμένες Πολιτείες, τη Ρωσία και το Ηνωμένο Βασίλειο. Σε αυτό το μνημόνιο, τα μέρη συμφώνησαν να «σέβονται την ανεξαρτησία και την κυριαρχία και τα υπάρχοντα σύνορα της Ουκρανίας» και «να απέχουν από την απειλή ή τη χρήση βίας ενάντια στην εδαφική ακεραιότητα ή την πολιτική ανεξαρτησία της Ουκρανίας». Εντούτοις, μετά την προσάρτηση της Κριμαίας από τη Ρωσία το 2014 (και στην εν συνέχεια «κατοχή» της Ανατολικής Ουκρανίας), το ρωσικό Υπουργείο Εξωτερικών υποστήριξε τον Μάρτιο του 2015 ότι «...στο μνημόνιο, αναλάβαμε επίσης την υποχρέωση να αποφύγουμε την απειλή ή τη χρήση βίας κατά της εδαφικής ακεραιότητας ή της πολιτικής ανεξαρτησίας της Ουκρανίας και η διάταξη αυτή τηρείται πλήρως. Δεν ρίχτηκε ούτε μία βολή στην επικράτειά της ...Η απώλεια της εδαφικής ακεραιότητας της Ουκρανίας προέκυψε από περίπλοκες εσωτερικές διαδικασίες, τις οποίες η Ρωσία και οι υποχρεώσεις της που απορρέουν από το Μνημόνιο της Βουδαπέστης δεν έχουν καμία σχέση»⁶⁴.

Πρόκειται για μια απόπειρα σκόπιμης παραπληροφόρησης όσον αφορά το πεδίο εφαρμογής των υφιστάμενων υποχρεώσεων που απορρέουν από τη συνθήκη, δημιουργώντας έτσι σκόπιμα σύγχυση της κοινής γνώμης στη Δύση. Μια τέτοια **κακόβουλη χρήση του νόμου** για να άρει την εγκυρότητα των συνθηκών και να ακυρώσει την εγγενή αρχή του *pacta sunt servanda* (οι συμφωνίες πρέπει να τηρούνται) του διεθνούς δικαίου, χαρακτηρίζεται ως έννοια της κατάχρησης της συνθήκης, ως ειδική περίπτωση της έννοιας του *abus de droit* (καταχρήσεων δικαιωμάτων). Αυτή η έννοια του «η καταχρηστική εκμετάλλευση του δικαιώματος» αφορά καταστάσεις στις οποίες τα κράτη ή οι διεθνείς

⁶² International Court of Justice, Nicaragua v. United States, ο.π. παρ. 218.

⁶³ Για τις προβλέψεις του μνημονίου βλ. <http://www.pircenter.org/media/content/files/12/13943175580.pdf>

⁶⁴ Ο εκπρόσωπος του υπουργείου Εξωτερικών Alexander Lukashovich απαντά σε ερώτηση των μέσων ενημέρωσης σχετικά με την κατάσταση γύρω από το Μνημόνιο της Βουδαπέστης, 12 March 2015. Πρόσβαση στο, http://www.mid.ru/en_GB/press_service/spokesman/answers/-/asset_publisher/OyrhusXGz9Lz/content/id/1091054

οργανισμοί (ή άλλα πρόσωπα διεθνούς δικαίου), ως μέρη διεθνούς συμφωνίας, ερμηνεύουν και εφαρμόζουν τις διατάξεις τους ανάλογα με τις ιδιαίτερες συνθήκες, προκειμένου να επωφεληθούν από μια τέτοια απόκλιση. Στο πλαίσιο αυτό, τα μέρη που δεν εφαρμόζουν τη συμφωνία μπορούν να διεκδικήσουν περιστασιακά, ότι το άλλο μέρος ασκεί καταχρηστικά τις διατάξεις της συμφωνίας.

Η περαιτέρω δήλωση του Προέδρου Πούτιν, ότι η Ρωσία είχε παρέμβει σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο «για την υπεράσπιση των δικαιωμάτων των Ρώσων που ζουν στο εξωτερικό» υπογραμμίζει τη συνεπαγόμενη χρήση της νομοθεσίας, από τη Ρωσία, για την ενίσχυση των γενικών στόχων της. Όλα τα παραπάνω δείχνουν ότι η εσκεμμένη παρερμηνεία των διεθνών συμφωνιών συνιστά έλλειψη καλής πίστης, η οποία ισοδυναμεί με «κατάχρηση δικαιώματος» με ευθύνη του κράτους.

Το κύριο συμπέρασμα από τα παραπάνω είναι ότι η εγγενής πολυπλοκότητα του υβριδικού πολέμου δημιουργεί όχι μόνο νέα δεδομένα ασφαλείας αλλά και νομικές προκλήσεις, για όσους τηρούν το διεθνές δίκαιο, στο πλαίσιο που αυτό θεσπίζεται και διέπεται από τις αρχές του κράτους δικαίου. Οι φορείς που τηρούν το νόμο, είτε είναι κράτη είτε οργανισμοί και συμμαχίες, θα έχουν μικρό χρονικό διάστημα για λήψη πολιτικών αποφάσεων και στρατιωτικό σχεδιασμό και πάντα στη βάση ελλιπούς πληροφόρησης και πληροφοριών ανοιχτού κώδικα. Η αναντιστοιχία του χώρου μάχης, τόσο οι απτές όσο και εικονικές προσβολές, θα υπαγορεύουν ταυτόχρονα μια κατάσταση αντίδρασης που θα καθίσταται αναγκαία η συμμόρφωση με το κράτος δικαίου και τη δημόσια ηθική. Δηλαδή να ακολουθούνται δημοκρατικές και ορθές νομικές διαδικασίες. Αυτό απαιτεί μια ολοκληρωμένη νομική προσέγγιση και μια ευρύτερη νομική διαλειτουργικότητα, η οποία περιλαμβάνει τη χρήση καταφατικής νομοθεσίας⁶⁵.

Εν προκειμένω, η καταφατική νομοθεσία είναι αυτή που θα δώσει έννοια και επομένως την απαραίτητη ταυτολογία όχι μόνο στον υβριδικό πόλεμο, αλλά και στην άμεση έκφραση αυτού, δηλαδή τις υβριδικές προσβολές.

⁶⁵ Μια καλή αναφορά για την κατανόηση του lawfare και της «καταφατικής νομοθεσίας» στο Αφγανιστάν μπορεί να αναζητηθεί στο , Martins. M, «Lawfare: So Are We Waging It?», LAWFAREBLOG, 25 Νοε 2010. Πρόσβαση στο, <https://www.lawfareblog.com/lawfare-so-are-we-waging-it> .

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΠΡΑΚΤΙΚΑ

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΥΒΡΙΔΙΚΩΝ ΠΟΛΕΜΩΝ

3.1. Γενικά

Η προσέγγιση που αναπτύσσεται πιο κάτω χρησιμεύει στη χαρτογράφηση τόσο της υβριδικής στρατηγικής όσο και της επιχειρησιακής τέχνης, είτε αυτή είναι βίαιη είτε μη βίαιη και από κρατικούς ή μη κρατικούς φορείς. Παρόλο που το παρόν πλαίσιο δεν επιδιώκει να σχολιάσει την όποια «μεταμόρφωση» του παραδοσιακού πόλεμου, εντούτοις, **μέσω της έμφασης που δίνεται στην πολιτική ως πράξη, της νομιμότητας και των τακτικών που εφαρμόζονται για την εφαρμογή της, προσπαθεί να προσεγγίσει όσο το δυνατόν περισσότερες από τις εκφράσεις του εξαναγκασμού και της παρέμβασης**. Κατ'αυτόν τον τρόπο, τελικά θα επιχειρηθεί η κατασκευή μιας αποτελεσματικής απάντησης στην υφιστάμενη θεωρία, όπως αυτή θα παρουσιαστεί στο επόμενο και τελευταίο κεφάλαιο.

Το γεγονός ότι ο υβριδικός πόλεμος έχει εφαρμοστεί για να υλοποιήσει σκοπούς κρατικών και μη κρατικών δρώντων, έχει αυξήσει την ανάγκη για την πολυσυζητημένη εννοιολογική σαφήνεια και σκοπιμότητά του. Έτσι, μέσω της ενσωμάτωσης των διαφορετικών χαρακτηριστικών του κρατικού και μη κρατικού υβριδικού πολέμου, **προτείνεται ένα μοντέλο ταυτοποίησης**, αν και ακατέργαστο, και υπό μια ενιαία περιγραφική που αποσκοπεί στην υποβοήθηση της εννοιολογικής του σαφήνειας. Ο λόγος για κάτι τέτοιο προκύπτει τόσο για πρακτικές όσο και για επεξηγηματικές ανάγκες. Καταρχήν, παρόλο που είναι σαφώς δυνατό να γίνει διάκριση μεταξύ κρατικού και μη κρατικού υβριδικού πολέμου (ακόμη και των συγκεκριμένων χαρακτηριστικών για τον κάθε δρώντα), ωστόσο βρίσκουμε επίσης εννοιολογικές ομοιότητες που ενοποιούν τη στρατηγική υβριδικού πολέμου μη κρατικών δρώντων και κρατικών φορέων.

Εκτιμάται ότι το σημείο εκκίνησης πρέπει να είναι άσχετο ως προς το εάν ο δρών είναι κρατικός ή μη κρατικός φορέας. **Ο υβριδικός πόλεμος γίνεται καλύτερα κατανοητός εστιάζοντας στα διάφορα χαρακτηριστικά των δυνατοτήτων και των τρωτών σημείων των στόχων, καθώς και στον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιούνται τα μέσα και σε ποιες επιπτώσεις**.

Το μοντέλο που αναπτύσσεται βασίζεται σε μια σειρά χαρακτηριστικών, όπως η ασύμμετρη και πολυτροπική προσβολή/παρεμβολή/παρέμβαση και σε διάφορους βαθμούς μοιράζεται μια αυξημένη έμφαση στη δημιουργικότητα, την ασάφεια και τα γνωστικά στοιχεία των διάφορων δρώντων.

Εξετάζονται συνολικά τέσσερις περιπτώσεις οι οποίες θεωρούνται αντιπροσωπευτικές και έχουν αντιμετωπιστεί ευρέως, ως υβριδικοί πόλεμοι. Υπάρχουν βέβαια και πολλές άλλες περιπτώσεις που θα μπορούσαν να δώσουν καίρια στοιχεία και να υποβοηθήσουν την ανάλυση μας, όμως εκφεύγουν της παρούσας εργασίας. Τέτοιες είναι, επί παραδείγματι, η εμπλοκή της Μ. Βρετανίας στη Μέση Ανατολή (Λόρενς της Αραβίας), η περίπτωση της Νικαράγουα, Ισραήλ -Χαμάς -Χεζμπολάχ, ΙΡΑ, ιός «Κοκκίνος Οκτώβρης», ιός «STUXNET» κ.α. Επιπλέον ενδιαφέρουσα θα ήταν και η διερεύνηση των αναφορών για εμπλοκή δρώντων και στα Βαλκάνια όπως στις εκλογές της πρώην FYRoM, της Βοσνίας και άλλα⁶⁶.

3.2. Παραδείγματα και σύγκριση περιπτώσεων

3.2.1. Μελέτη περίπτωσης 1: ISIL και Συρία 2012-2014

Το γενικό πλαίσιο της περίπτωσης οριοθετείται στο ότι το ISIL, ως ένας **μη κρατικός δρών**, την περίοδο 2012-2014 ακολουθώντας μια υβριδική προσέγγιση για την επίτευξη των πολιτικών στόχων του, εκμεταλλεύτηκε τις αναταραχές στο Ιράκ και τη Συρία για να δημιουργήσει μια εδαφική αλλά και πολιτική θέση στην περιοχή.

Οι λόγοι που αυτό κατέστη εφικτό ήταν καταρχήν ο συριακός πόλεμος και το κενό ισχύος που διαφάνηκε στη βορειοανατολική συμμαχία όπως και στον έλεγχο του Ιράκ μετρά την απομάκρυνση των Αμερικανών στρατιωτών επί προεδρίας Ομπάμα. Θετικά συνέβαλαν επίσης και οι υφιστάμενες θρησκευτικές και εθνοτικές διαιρέσεις. Τα μέσα που χρησιμοποίησε για να επιτύχει τους στόχους του ήταν η εγκατάσταση στρατοπέδων με μάχιμες μονάδες, η διεξαγωγή ανορθόδοξου πολέμου σε αστικό περιβάλλον, η τρομοκρατία, η επιλογή φυλών που θα τους βοηθούσε στο έργο τους, η εξόντωση των αντίπαλων φυλών και η στήριξη του Άσαντ.

Οι παραπάνω δράσεις είχαν σαν αποτέλεσμα την εγκαθίδρυση του «χαλιφάτου», την σημαντική αύξηση του αριθμού των ανδρών του και την διαφήμιση των επιτευγμάτων του στα κοινωνικά μέσα ενημέρωσης. Τα προηγούμενα φαίνονται αναλυτικά στον πίνακα 1.

⁶⁶ Την στιγμή που αυτή η εργασία βρίσκεται στο τελικό στάδιο της επεξεργασίας της (21 13:00 Απριλίου 2018) , πολλαπλές εκρήξεις στο Κολόμπο της Σρι Λάνκα φονεύσαν και τραυμάτισαν εκατοντάδες ανθρώπους. Τα πρώτα μέτρα της κυβέρνησης ήταν η σύγκληση του Συμβουλίου Εθνικής Ασφαλείας (sic), ο περιορισμός πρόσβασης των πολιτών στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και η απαγόρευση κυκλοφορίας, καταδεικνύοντας ότι, από την κυβέρνηση γίνεται κατανοητό ότι σήμερα η διάχυση του φόβου και η διασπορά ψευδών ειδήσεων αποτελούν μηχανισμούς μόχλευσης, που αν δεν ελεγχθούν έγκαιρα μπορούν να οδηγήσουν σε μεγαλύτερες καταστροφές. Σχετικές ειδήσεις στο <https://www.crisismonitor.gr/2019/04/21/sto-cheilos-neoy-emfylioy-i-sri-lanka-meta-to-tromomparaz-me-toys-138-nekroys/>

ΠΙΝΑΚΑΣ 1**Ταυτολογία 1: ISIL στη Συρία 2012-2014**

ΜΕΣΑ ΠΟΥ ΧΡΗΣΙΜΟΠΟΙΗΘΗΚΑΝ ΣΥΝΔΥΑΣΤΙΚΑ						
ΠΟΛΙΤΙΚΑ	ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ	ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ	ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΑ	ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΚΑ	ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΑ	
-Χειραγώγηση τοπικών πληθυσμών με τρομοκρατία και εξαγορά - Συμμαχίες με φίλια προσκείμενα φυλές -Εξόντωση αντίπαλων φυλών	-Έσοδα από δραστηριότητες λαθρεμπορίου, απαγωγών και αρπαγής περιουσιών	- Εκφοβισμός - Θρησκεία - Πολιτικό μήνυμα προς σουνιτικούς πληθυσμούς	- Χρήση ίντερνετ για διανομή διαταγών, ψυχολογικό επηρεασμό και πληροφοριακές επιχειρήσεις	- Αριστοτεχνική χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης	-Ανορθόδοξος πόλεμος σε αστικό περιβάλλον - Τρομοκρατία -Ταχυκινησία και απόκρυψη εντός αστικού, κυρίως, ιστού.	
ΚΡΙΣΙΜΕΣ ΤΡΩΤΟΤΗΤΕΣ ΤΟΥ ΣΤΟΧΟΥ, ΠΟΥ ΕΚΜΕΤΑΛΕΥΤΗΚΑΝ						ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ
ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ	ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ	ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ	ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΕΣ	ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΚΕΣ	ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΕΣ	
- Κενό ισχύος από την αποχώρηση των Αμερικανών στο Ιράκ. - Κενό ισχύος στην βορειοανατολική συμμαχία	-Αδυναμία ελέγχου πετρελαιοπηγών του Β. Ιράκ. - Αδυναμία Συρίας για έλεγχο οδικού δικτύου	- Θρησκευτικές και εθνοτικές διαιρέσεις	-Έλλειψη δυνατοτήτων κυβερνοπιθέσεων από Συρία και Ιράκ	-Αδυναμία επιχειρήσεων αντιπροπαγάνδας από Συρία και Ιράκ	-Αδυναμία Συριακού και Ιρακινού στρατού να ελέγξουν τα σύνορα. -Μειωμένο ηθικό Ιρακινού στρατού	-Εγκαθίδρυση του «χαλιφάτου». -Σοβαρός κλονισμός της περιφερικής ασφαλείας.

Χρήση

3.2.2. Μελέτη περίπτωσης 2: Ρωσία και Ουκρανία. Φάση 1η

Η ουσία της περίπτωσης είναι ότι, η Ρωσία αναλαμβάνει δράση για την αποτροπή της οικονομικής και πολιτικής αφομοίωσης της Ουκρανίας, από την ΕΕ. Αυτή η μελέτη περίπτωσης υπογραμμίζει το παράδειγμα ενός κρατικού δρώντα ο οποίος κάνει χρήση με υβριδική προσέγγιση, οικονομικών και πολιτικών μέσων για να επιτύχει τους πολιτικούς στόχους του. Οι κρίσιμες αδυναμίες της Ουκρανίας τις οποίες εκμεταλλεύτηκε η Ρωσία ήταν η εξάρτηση της από το ρωσικό φυσικό αέριο, το χρέος της προς αυτή και όλα αυτά σε συνδυασμό με την κακή μακροοικονομική κατάστασή της. Έτσι η Ρωσία πίεσε τον πρόεδρο Γιαουκονυχ να εγκαταλείψει τις διαπραγματεύσεις με την ΕΕ και επιπλέον την εκβίασε με την διαθεσιμότητα της προσφοράς σε αέριο. Αποτέλεσμα των παραπάνω ήταν τον Νοέμβριο-Δεκέμβριο του 2013, να σταματήσουν οι διαπραγματεύσεις και να δημιουργηθεί μείζων πολιτική αστάθεια, κάτι που εκ των υστέρων φάνηκε ότι ήταν ο βασικός πολιτικός σκοπός της Ρωσίας.

Έτσι, οι διαδηλώσεις ξεκίνησαν κατά τη διάρκεια της νύχτας της 21ης Νοεμβρίου 2013, όταν ξαφνικές ταραχές ξέσπασαν στην πρωτεύουσα της Ουκρανίας, Κίεβο, αφότου η κυβέρνηση της χώρας έβαλε τέλος στις ενταξιακές διαπραγματεύσεις με την Ευρωπαϊκή Ένωση. Ύστερα από μερικές ημέρες διαδηλώσεων, σημαντικός αριθμός φοιτητών ήρθε να προστεθεί στις τάξεις των διαδηλωτών.

Παρά το ανικανοποίητο αίτημα για επανέναρξη των ενταξιακών συνομιλιών μεταξύ Ουκρανίας-ΕΕ, το Euromaidan⁶⁷ (Ευρωπαϊκή Πλατεία) χαρακτηρίστηκε επανειλημμένα ως ένα γεγονός μείζονος πολιτικού συμβολισμού για την Ευρωπαϊκή Ένωση, κυρίως λόγω του ότι επρόκειτο για την μεγαλύτερη συγκέντρωση υπέρ της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην ιστορία, κάτι που θα βοηθούσε στο να βελτιωθεί το πληγωμένο γόητρό της.

Οι διαδηλώσεις συνέχισαν, ανεπηρέαστες, να λαμβάνουν χώρα, παρά την ισχυρή παρουσία των αστυνομικών δυνάμεων, τις συχνά χαμηλές θερμοκρασίες, καθώς και τις χιονοπτώσεις. Η κλιμακωτά αυξανόμενη βία κατά τον πρωινό της 30ης Νοεμβρίου από την πλευρά των κυβερνητικών δυνάμεων είχε ως άμεσο αποτέλεσμα την αύξηση της έντασης των κινητοποιήσεων και των διαδηλωτών, με πλήθος της τάξεως των 400.000–800.000 ατόμων να διαδηλώνει στο Κίεβο κατά τις εβδομάδες της 1ης και της 8ης Δεκεμβρίου. Στις εβδομάδες που ακολούθησαν, η προσέλευση των διαδηλωτών εκτινάχθηκε από τις 50.000 στις 200.000, ιδιαίτερα κατά τις οργανωμένες συγκεντρώσεις. Βίαιες συγκρούσεις έγιναν κατά την 1η Δεκεμβρίου και το διάστημα 19-21 Ιανουαρίου, ως απάντηση για την υπέρμετρη χρήση βίας από την

⁶⁷ Ο όρος "Euromaidan" χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά ως hashtag στο Twitter. Ένας λογαριασμός στο Twitter με την ονομασία Euromaidan δημιουργήθηκε κατά την πρώτη ημέρα των διαδηλώσεων. Σύντομα, έγινε ιδιαίτερα διαδεδομένος στα διεθνή ΜΜΕ. Αποτελείται από δύο λέξεις: Το "Euro" το οποίο αποτελεί συντομογραφία του Ευρώπη και το "maidan" το οποίο παραπέμπει στην Πλατεία Ανεξαρτησίας (η οποία είναι γνωστή ως «Μαϊντάν»), την κυριότερη πλατεία του Κιέβου, όπου οι διαδηλωτές βρίσκονται συγκεντρωμένοι.

πλευρά της αστυνομίας και την πολιτική καταστολής που ακολούθησε η Κυβέρνηση. Οι διαδηλώσεις και συγκεντρώσεις αυτές είχαν αποκλειστικά στόχο το υπάρχον κυβερνητικό καθεστώς, χωρίς να έχει υπάρξει η παραμικρή ζημιά σε ιδιωτική περιουσία στην πόλη του Κιέβου σε διάστημα δύο μηνών λαϊκών κινητοποιήσεων, σε αντίθεση με ανάλογες περιπτώσεις σε άλλα ευρωπαϊκά κράτη όπως η χώρα μας, η Ισπανία, η Πορτογαλία, η Ιταλία και η Γαλλία.

Πολλά ακροδεξιά κόμματα κατέβηκαν στις διαδηλώσεις με σκοπό να εκμεταλλευτούν τις διαμαρτυρίες. Ο Δεξιός Τομέας αναδείχθηκε στη δύναμη που όρισε τους δρόμους του Κιέβου, οργανώνοντας τις ομάδες κρούσεις και λειτουργώντας ως ο στρατιωτικός βραχίονας του κόμματος Snoboda, της επίσημης Ουκρανικής ακροδεξιάς. Η ατζέντα του «Δεξιού Τομέα» είναι ξεκάθαρα αντι-ρωσική. Στις 7 Φεβρουαρίου, ο ηγέτης του Δεξιού Τομέα, Ντιμίτρο Γιάρος, με συνέντευξή του στο αμερικανικό περιοδικό TIME, δήλωνε ότι το κίνημά του προετοιμάζεται για ένοπλη εξέγερση. Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι η μεγαλύτερη συμπαράσταση προς τους διαδηλωτές προερχόταν από το Κίεβο (ποσοστό περίπου 75%) και την Δυτική Ουκρανία (ποσοστό μεγαλύτερο του 80%).

Ο **πίνακας 2** δείχνει αναλυτικά τα παραπάνω.

3.2.3. Μελέτη περίπτωσης 3: Ρωσία και Ουκρανία. Φάση 2^η

Σε συνέχεια της παραπάνω κατάστασης, μετά την απομάκρυνση του Γιανούκοβιτς από την εξουσία και τις διαδηλώσεις του Euromaidan, η Ρωσία **ως κρατικός δρώντας** αναλαμβάνει υβριδική δράση που οδηγεί στην de facto προσάρτηση της Κριμαίας. Εκμεταλλευόμενη την πολιτική αναταραχή την κοινωνική συνοχή αναλαμβάνει κεκαλυμμένες στρατιωτικές ενέργειες στην Κριμαία, ψηφιακή προπαγάνδα και παραπληροφόρηση και τέλος προκαλεί τοπικό δημοψήφισμα και ακολουθεί η προσάρτηση της Κριμαίας και οι Συμφωνίες του Μινσκ.

Η όλη κρίση ξεκίνησε ως επακόλουθο της Ουκρανικής Επανάστασης του 2014, κατά την οποία ανατράπηκε η κυβέρνηση του προέδρου Βίκτορ Γιανουκόβιτς ενώ ο πρωθυπουργός Μικόλα Αζάροβ είχε παραιτηθεί ένα μήνα πιο πριν. Έγιναν διαδηλώσεις από ομάδες προσκείμενες προς τη Μόσχα που ήταν αντίθετες με τα γεγονότα στο Κίεβο και επιζητούσαν στενότερους δεσμούς ή την ενσωμάτωση στη Ρωσία και επιπρόσθετα την επέκταση της αυτονομίας ή την πιθανή ανεξαρτησία για την Κριμαία. Άλλες ομάδες, που αποτελούνται κυρίως από Τατάρους της Κριμαίας και τους Ουκρανούς, διαδήλωσαν υπέρ της επανάστασης. Το ρωσικό Κοινοβούλιο παραχώρησε στον πρόεδρο της Ρωσίας Βλαντιμίρ Πούτιν την εξουσία να χρησιμοποιήσει στρατιωτική βία στην Ουκρανία. Οι ΗΠΑ και οι σύμμαχοί τους καταδίκασαν τη ρωσική εισβολή στην Κριμαία και ζήτησαν από τη Μόσχα να αποσύρει τις δυνάμεις της. Στις 6 Μαρτίου 2014 το Ανώτατο Συμβούλιο της Κριμαίας αποφάσισε να ζητήσει από τη Ρωσία την επανένωση, κάτι που παραχωρήθηκε από τη Ρωσία από το δημοψήφισμα στις 16 Μαρτίου 2014. Ωστόσο, η ουκρανική εθνική κυβέρνηση δεν

αναγνωρίζει την ηγεσία του συμβουλίου και θεωρεί την πρωτοβουλία ως αντισυνταγματική.

Ποιο συγκεκριμένα, στις 27 Φεβρουαρίου ένοπλοι φορώντας μάσκες κατέλαβαν έναν μεγάλο αριθμό από μεγάλα κτήρια στην Κριμαία, συμπεριλαμβανομένου του κτηρίου του Κοινοβουλίου και δύο αεροδρομίων. Επίσης, διέκοψαν όλες τις τηλεπικοινωνίες και τις διαδικτυακές υπηρεσίες μεταξύ της Κριμαίας και της υπόλοιπης Ουκρανίας. Υπό πολιορκία, το Ανώτατο Συμβούλιο της Κριμαίας απέλυσε την κυβέρνηση της αυτόνομης δημοκρατίας και αντικατέστησε τον πρόεδρο του συμβουλίου υπουργών της Κριμαίας, Ανατόλι Μοχιλιόφ με τον Σεργκέι Αξιόνοφ. Τα ρωσικά στρατεύματα που είναι σταθμευμένα στην Κριμαία με βάση τη διμερή συμφωνία επαναδραστηριοποιήθηκαν και δύο σκάφη του Στόλου της Βαλτικής παραβίασαν τα ουκρανικά ύδατα.

Το Κίεβο κατηγόρησε τη Ρωσία για επέμβαση στα εσωτερικά ζητήματα της Ουκρανίας, κάτι που η Ρωσία επίσημα αρνήθηκε. Την 1η Μαρτίου το ρωσικό Κοινοβούλιο παραχώρησε στον πρόεδρο της Ρωσίας Βλαντιμίρ Πούτιν την εξουσία να χρησιμοποιήσει στρατιωτική βία στην Ουκρανία, έπειτα από έκκληση για βοήθεια από το ρωσόφιλο ηγέτη της Κριμαίας, Σεργκέι Αξιόνοφ. Την ίδια ημέρα με διάταγμα που υπέγραψε ο προσωρινός πρόεδρος της Ουκρανίας, Ολεξάντρ Τουρτσίνοφ , ο διορισμός του Αξιόνοφ ως πρωθυπουργού της Κριμαίας κρίθηκε αντισυνταγματικός. Ορισμένες πηγές ισχυρίστηκαν ότι έγιναν λάθη κατά την ψηφοφορία για να αποφασιστεί η διεξαγωγή δημοψηφίσματος με θέμα την κυριαρχία και την κυβερνητική αλλαγή στην Κριμαία. Ο γενικός εισαγγελέας της Ουκρανίας σημείωσε ότι οποιοσδήποτε αποφάσεις του δημοψηφίσματος έρχονται σε αντίφαση με το Σύνταγμα της Ουκρανίας και της Κριμαίας.

Στις 2 Μαρτίου πληροφορίες έκαναν λόγο για πολλά στρατιωτικά αντικείμενα της Ουκρανίας να τελούν υπό κατάληψη ή επίθεση.[19][20] Η Ουκρανία κηρύχθηκε πλήρως σε πολεμικό συναγερμό και σε ολόκληρη τη χώρα έγινε γενική επιστράτευση.[21] Το Υπουργείο Αμύνης της Ουκρανίας ανακοίνωσε ότι υπήρξαν προσπάθειες εσφαλμένης πληροφόρησης που έκαναν λόγο για παράδοση του ουκρανικού στρατού της Κριμαίας, κάτι που χαρακτήρισαν αναληθές.[22][23] Στις 2 Μαρτίου ο πρωθυπουργός της Ρωσίας Ντμίτρι Μεντβέντεφ κατήγγειλε την κυβέρνηση Γιατσενιούκ ως μη νόμιμη.[24]

Στις 3 Μαρτίου **δυνάμεις χωρίς διακριτικά**, που πιστεύεται ότι ήταν Ρώσοι στρατιώτες, κατέλαβαν το λιμάνι Κριμ στο Κερτς, το οποίο χρησιμεύει ως πορθμείο στο λιμάνι Καυκάς της Ρωσίας. Το Ρωσικό Ναυτικό ξεκίνησε στρατιωτική άσκηση στο Καλίνινγκραντ στα σύνορα με τη Λιθουανία και την Πολωνία. **Οι πρόεδροι της Λιθουανίας και της Πολωνίας ζήτησαν την εφαρμογή του Άρθρου 4 της συνθήκης του ΝΑΤΟ.** Ο νεοδιορισθείς αρχηγός του ουκρανικού Ναυτικού, Ντένις Μπερεζόφσκι, ανακοίνωσε σε τηλεοπτική του δήλωση ότι αρνείται να υπακούσει στις διαταγές της κυβέρνησης του Κίεβου. Αντικαταστάθηκε από το Σέρχι Χάιντουκ. Η

κυβέρνηση της Κριμαίας ανακοίνωσε τη σύσταση του δικού της υπουργείου Αμύνης. Σύμφωνα με Ουκρανούς αξιωματούχους, ουκρανικά στρατεύματα που είναι σταθμευμένα στην Κριμαία παροτρύνθηκαν να παραδοθούν ως τις 4 Μαρτίου στις 5 π.μ. (0300 GMT) ειδάλλως θα αντιμετώπιζαν ένοπλη αντιπαράθεση, μέσω τηλεσιγράφου από το διοικητή του ρωσικού στόλου της Μαύρης Θάλασσας, Αλεξάντερ Βίτκο. Ωστόσο, Ρώσοι αξιωματούχοι αρνήθηκαν το εν λόγω τηλεσίγραφο και δεν ανακοινώθηκαν συγκρούσεις μετά τη λήξη της προθεσμίας.

Στις 5 Μαρτίου η κυβέρνηση της Κριμαίας ανακοίνωσε ότι "περισσότεροι από 700 στρατιώτες και αξιωματικοί" με έδρες τη Γιάλτα, τη Φεοντοσία και τη Φιολέντ αντιστοίχως, προσχώρησαν στην κυβέρνηση της Κριμαίας, με το να κηρύξουν την ετοιμότητά τους να υπερασπιστούν την άμυνα του πληθυσμού της Κριμαίας». Το Κοινοβούλιο της Κριμαίας ψήφισε και ενέκρινε μια διακήρυξη ανεξαρτησίας της Αυτόνομης Δημοκρατίας της Κριμαίας και της Σεβαστούπολης από την Ουκρανία, με την ονομασία Δημοκρατία της Κριμαίας, με 78 ψήφους υπέρ επί συνόλου 100, στις 11 Μαρτίου. Στις 15 Απριλίου 2014 το ουκρανικό Κοινοβούλιο ενέκρινε τη διακήρυξη της χερσονήσου της Νότιας Κριμαίας ως εδάφους προσωρινά κατεχόμενου από τη Ρωσική Ομοσπονδία και επέβαλε ταξιδιωτικές κυρώσεις σε Ουκρανούς που επισκέπτονται την Κριμαία. Δύο ημέρες μετά, στις 17 Απριλίου, ενώ στη Μαριούπολη γίνονταν μάχες με ρωσόφωνους, με απολογισμό νεκρούς, ο Ρώσος πρόεδρος Πούτιν σε ομιλία του στην τηλεόραση διαχώρισε την Κριμαία από την Νοτιοανατολική Ουκρανία.

Την 1η Μαΐου 2014 ο μεταβατικός πρόεδρος της Ουκρανίας Αλεξάντερ Τουρτσίνοφ ανακοίνωσε την επαναφορά της υποχρεωτικής στρατιωτικής θητείας. Την ίδια στιγμή, οι Ρώσοι ένοπλοι αυτονομιστές είχαν τον έλεγχο των πόλεων Ντονέσκ, Λουγκάνσκ και Χάρκοβο, στην ανατολική Ουκρανία.

Ο **πίνακας 3**, δείχνει αναλυτικά τα παραπάνω.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2**Ταυτολογία 2: Ρωσία στην Ουκρανία. Φάση 1η**

ΜΕΣΑ ΠΟΥ ΧΡΗΣΙΜΟΠΟΙΗΘΗΚΑΝ ΣΥΝΔΥΑΣΤΙΚΑ						
ΠΟΛΙΤΙΚΑ	ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ	ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ	ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΑ	ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΚΑ	ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΑ	
- Πολιτική πίεση στον Ουκρανό πρόεδρο - Πολιτικός εκβιασμός για παροχή φυσικού αερίου εν μέσω χειμώνα	- Οικονομικός εκβιασμός	- Δημιουργία αισθήματος ανασφάλειας στους πολίτες της Ουκρανίας αλλά και της Ευρώπης με τη μη παροχή φυσικού αερίου.	-----	- Χρήση twitter	-----	
ΚΡΙΣΙΜΕΣ ΤΡΩΤΟΤΗΤΕΣ ΤΟΥ ΣΤΟΧΟΥ, ΠΟΥ ΕΚΜΕΤΑΛΕΥΤΗΚΑΝ					ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ	
ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ	ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ	ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ	ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΕΣ	ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΚΕΣ	ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΕΣ	
- Αδύναμο εσωτερικό πολιτικό μέτωπο - Αναδυόμενη ακροδεξιά	- Κακή δημοσιονομική και μακροοικονομική κατάσταση Ουκρανίας - Μεγάλο χρέος προς την Ρωσία - Πλήρης εξάρτηση από το φυσικό αέριο της Ρωσίας	- Δυσaráσκεια πολιτών για το πολιτικό σύστημα	-----	- Αδυναμία αντιπροπαγάνδας Ουκρανίας	-----	Παύση συνομιλιών με την ΕΕ



Χρήση



Μη χρήση

ΠΙΝΑΚΑΣ 3**Ταυτολογία 3: Ρωσία στην Ουκρανία. Φάση 2η**

ΜΕΣΑ ΠΟΥ ΧΡΗΣΙΜΟΠΟΙΗΘΗΚΑΝ ΣΥΝΔΥΑΣΤΙΚΑ						
ΠΟΛΙΤΙΚΑ	ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ	ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ	ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΑ	ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΚΑ	ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΑ	
- Πολιτικά εγκάθετη τοπική κυβέρνηση -Πρόσχημα νομιμοποίησης	- Οικονομικός αποκλεισμός Ουκρανικής κυβέρνησης	- Εκμετάλλευση δυσaréσκειας πολιτών προς την κεντρική κυβέρνηση - Εκμετάλλευση του αμφίροπου ποσοστού εναντίωσης στις αναταραχές	- Προσβολή κρίσιμων υποδομών	-Ψηφιακή προπαγάνδα - -Παραπληροφόρηση	-Κεκαλυμμένες επιχειρήσεις ειδικών δυνάμεων - Κατάληψη κρίσιμων εγκαταστάσεων	
ΚΡΙΣΙΜΕΣ ΤΡΩΤΟΤΗΤΕΣ ΤΟΥ ΣΤΟΧΟΥ, ΠΟΥ ΕΚΜΕΤΑΛΕΥΤΗΚΑΝ					ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ	
ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ	ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ	ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ	ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΕΣ	ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΚΕΣ		ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΕΣ
-Αδύναμο εσωτερικό πολιτικό μέτωπο - Αναδυόμενη ακροδεξιά	- Κακή δημοσιονομική κατάσταση - Εξάρτηση από το εξωτερικό	- Αδύναμη κοινωνική συνοχή - Ύπαρξη ρωσικής μειονότητας στην Κριμαία	-Αδυναμία κυβερνοάμυνας και κυβερνοεπίθεσης	- Αδυναμία αντιπροπαγάνδας και πληροφόρησης	-Στρατιωτική υπεροπλία Ρωσίας -Αδύναμη στρατηγική κινητικότητα -Έλλειψη στρατηγικής φαντασίας	-Προσάρτηση Κριμαίας -Ισχυροποίηση θέσης Ρωσίας στο παγκόσμιο σύστημα -Εξασφάλιση ευρωπαϊκής αγοράς φυσικού αερίου



Χρήση



Μη χρήση

3.2.4. Μελέτη περίπτωσης 4: Ο υβριδικός πόλεμος του Ιράν⁶⁸ στη Συρία

Η τελευταία εξεταζόμενη περίπτωση είναι αυτή του υβριδικού πολέμου του Ιράν στη Συρία. Πραγματικά τα τελευταία χρόνια το Ιράν μετασχηματίζει τον στρατό του για να μπορεί να διεξάγει πόλεμο εκατοντάδες χιλιόμετρα από τα σύνορά του. Αυτή η ικανότητα, η οποία πολύ λίγες χώρες στον κόσμο έχουν, αν υλοποιηθεί στο σύνολο της θα αλλάξει θεμελιωδώς τις στρατηγικές ισορροπίες στη Μέση Ανατολή. Εκτιμάται ότι δεν είναι ένα μεταβατικό φαινόμενο. Οι Ιρανοί έχουν μεταφέρει στρατεύματα από το Ισλαμικό Επαναστατικό Στρατιωτικό Σώμα, στη Συρία και προτίθεται να συνεχίσει την πορεία ανάπτυξης μιας συμβατικής ικανότητας προβολής δυνάμεων. Επιπλέον, η συνεχιζόμενη εξέλιξη του ιρανικού υβριδικού μοντέλου πολέμου στη Συρία θα ενισχύσει την ικανότητά του να σχεδιάζει την εξουσία στη Μέση Ανατολή.

Η συμμετοχή του Ιράν στη συνεχιζόμενη σύγκρουση στη Συρία υπογραμμίζει παραδείγματα ενός **κρατικού δρώντα** ο οποίος όπως και στις πιο πάνω περιπτώσεις πετυχαίνει τους πολιτικούς του στόχους με υβριδικό πόλεμο.

Τα αδύναμα σημεία τα οποία εκμεταλλεύεται η στρατηγική του Ιράν είναι η βαθιά εθνοτική και σεκταριστική διαίρεση στη συριακή κοινωνία και η μειονεκτική θέση της αντιπολίτευσης σε στρατιωτικά μέσα (βαριά όπλα, διοίκηση και έλεγχο) και πληροφόρηση (κυβερνοχώρο). Έτσι χρησιμοποιεί στρατιωτική δράση μέσω τακτικών ενόπλων δυνάμεων, όπως το Σώμα της Φρουράς της Ισλαμικής Επαναστατικής, τη Χεζμπολάχ και άλλους ξένους σίιτες πολιτοφύλακες, βοηθά υλικά και οικονομικά το καθεστώς Άσαντ και ασκεί ψηφιακή προπαγάνδα και επιρροή μέσω δικτύων κληρικών παν-Σιτών. Τα παραπάνω έχουν σαν αποτέλεσμα την ισχυροποίηση του καθεστώτος Άσαντ, την αποθάρρυνση των δυτικών και των Αράβων να παρεμβαίνουν αποφασιστικά και την ριζοσπαστικοποίηση της σουνιτικής ένοπλης αντιπολίτευσης (θυγατρικές της ISIL και της Αλ Κάιντα). Ο **πίνακας 4** αναλύει τα παραπάνω.

⁶⁸ Μια ενδιαφέρουσα ανάλυση για την διαφαινόμενη πρόθεση μετασχηματισμού του στρατού του Ιράν, ώστε να διεξάγει επιχειρήσεις μακριά από τη χώρα του, είναι στο Bucala, P., « Iran's new way of war in Syria», a report by the Critical Threats Project of the American Enterprise Institute and the Institute for the Study of War, Φεβ 2017. Πρόσβαση στο, https://www.criticalthreats.org/wp-content/uploads/2017/02/Iran-New-Way-of-War-in-Syria_Final.pdf

ΠΙΝΑΚΑΣ 4**Ταυτολογία 4: Ιράν στη Συρία**

ΜΕΣΑ ΠΟΥ ΧΡΗΣΙΜΟΠΟΙΗΘΗΚΑΝ ΣΥΝΔΥΑΣΤΙΚΑ						
ΠΟΛΙΤΙΚΑ	ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ	ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ	ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΑ	ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΚΑ	ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΑ	
-Πολιτική υποστήριξη κάθε- στώτος	-Υλική και οικονομική βοήθεια προς το καθεστώς	-Ψηφιακή προπαγάνδα και επιρροή μέσω δικτύων κληρικών	- Ψηφιακή προπαγάνδα	-Ψηφιακή προπαγάνδα και επιρροή μέσω δικτύων κληρικών	Δράση μέσω: - Τακτικών ενόπλων δυνάμεων - Χεζμπολάχ - Πολιτοφυλακή	
ΚΡΙΣΙΜΕΣ ΤΡΩΤΟΤΗΤΕΣ ΤΟΥ ΣΤΟΧΟΥ, ΠΟΥ ΕΚΜΕΤΑΛΕΥΤΗΚΑΝ						ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ
ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ	ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ	ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ	ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΕΣ	ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΚΕΣ	ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΕΣ	
-----	-----	- Βαθιά εθνοτική και σεκταριστική διαίρεση στη συριακή κοινωνία	-----	Αδυναμία αντιπολίτευσης σε πληροφόρηση (κυβερνοχώρος)	Αδυναμία αντιπολίτευσης σε στρατιωτικά μέσα (βαριά όπλα, διοίκηση και έλεγχο)	- Ισχυροποίηση καθεστώτος - Ισχυροποίηση αντίπαλου πόλου προς το Ιράκ και το Ισραήλ - Επέκταση στρατιωτικής επιρροής εκτός της επικράτειάς του



Χρήση



Μη χρήση

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ - ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

4.1. Η αναδυόμενη ανάγκη για αμφισβήτηση της ορθόδοξης ανάλυσης και των προκαταλήψεων.

Στη βιβλιογραφική ανασκόπηση που προηγήθηκε, διαπιστώθηκε ότι, οι ΗΠΑ, η ΕΕ και οι σύμμαχοί τους εισήλθαν στον 21ο αιώνα γεμάτοι εμπιστοσύνη στη στρατιωτική και στρατηγική τους ικανότητα. Οι εκστρατείες της δεκαετίας του 1990 προσέφεραν ευκαιρίες για την εφαρμογή αναδυόμενων τεχνολογιών που συνδέονται με την Επανάσταση στις Στρατιωτικές Υποθέσεις (RMA), τις βόμβες ακριβείας και την τεχνολογία της πληροφορίας, που φαίνεται να τους προσέδιδαν ποιοτικό πλεονέκτημα σε σύγχρονες συγκρούσεις. Ωστόσο οι αντίπαλοι τους προσπάθησαν να παρακάμψουν τα ισχυρά σημεία τους και να εκμεταλλευτούν τις αδυναμίες τους, ακολουθώντας την παράδοση και φαινομενικά αντιφατική λογική μιας στρατηγικής χαμηλού κόστους και διαφοροποίησης ως προς τις μεθόδους. Αντίθετα οι δυτικοί πραγματικά εγκλωβισμένοι στην δική τους έλλειψη προσαρμοστικότητας, εμμένοντας στον πόλεμο κατά της τρομοκρατίας και σε αυτό ο Strachan⁶⁹ χαρακτήρισε ως «ιστορική αφέλεια» μάλλον καθυστέρησαν να αντιληφθούν τα σοβαρά αποτελέσματα του υβριδισμού.

Σε ότι αφορά τις ΗΠΑ ειδικότερα, δύο δεκαετίες μετά τον πόλεμο στο Αφγανιστάν, οι περιορισμοί της στρατιωτικής δύναμης ή μάλλον σωστότερα της στρατιωτικής αποτελεσματικότητας στο να επιβάλει πολιτικές, έγιναν σαφείς. Έτσι, αντί να ορίσουν τον πόλεμο ως προς τους όρους τους, αφηνιδιάστηκαν από την προσαρμογή των αντιπάλων τους και μόλις πρόσφατα έφτασαν να κατανοούν τη φύση και τον σκοπό των σύγχρονων και μελλοντικών συγκρούσεων. Η ανησυχία δεν έγκειται στην έλλειψη υλικών πόρων ή τεχνολογίας, αλλά μάλλον στην αποδεδειγμένη πλέον αδυναμία στο Ιράκ, το Αφγανιστάν, τη Λιβύη, τη Συρία και την ανατολική Ευρώπη, για την εφαρμογή στρατιωτικών δυνατοτήτων παράλληλα με άλλα μέσα εθνικής ισχύος, για την πραγματοποίηση επιθυμητών πολιτικών αλλαγών. Η δυσκολία αυτή η οποία δεν είναι μόνο δυσκολία των ΗΠΑ, αλλά όλων των δυτικών κρατών έχει οδηγήσει στην εμφάνιση νέων αλλά όχι τόσο καινούργιων όρων για να περιγράψει τις σύγχρονες πραγματικότητες του σήμερα, ξεκινώντας από την επανεξέταση της «εξέγερσης» και της «αντεπανάστασης», σε μια κακώς καθορισμένη σχέση με την τρομοκρατία και την αντιτρομοκρατία και πιο πρόσφατα, στη συζήτηση για τις υβριδικές απειλές και τις επιχειρήσεις γκρίζας ζώνης .

Πραγματικά αν προσπαθήσουμε να ερμηνεύσουμε τη θέση των δυτικών στα παραπάνω αναδυόμενα θέματα πέρα από τις ακαδημαϊκές και στρατιωτικές προσεγγίσεις δεν μπορούμε να πούμε με ασφάλεια ότι οι ηγεσίες τους έχουν λάβει σαφή θέση (όπως επί παραδείγματι ο Ρώσος Αρχηγός Στρατού ή η ΕΕ πιο

⁶⁹ Strachan. H, The Changing Character of War, ο.π. σελ.18.

πρόσφατα). Φαίνεται γενικά ότι οι πολιτικές και στρατιωτικές ελίτ, δεν επιθυμούν να βγουν από τη ζώνη της άνεσής τους και να αμφισβητήσουν τις προκαταλήψεις τους. Αυτό βέβαια μπορεί να μην είναι ακριβές στο σημείο που πραγματικά δεν επιθυμούν να πάρουν θέση σε κάτι που αυτές εφαρμόζουν εδώ και πολλά χρόνια. Η Νικαράγουα της οποίας μια μικρή έρευνα προηγήθηκε δεν αναφέρθηκε τυχαία αφού αποτελεί μια μικρή απόδειξη στο, ότι στη σύγχρονη τουλάχιστον εποχή συνδυασμός κεκαλυμμένων επιχειρήσεων εφαρμόστηκε για την επίτευξη πολιτικών σκοπών. Αυτό βέβαια δεν αποτελεί αποκλειστικό προνόμιο των ΗΠΑ καθόσον εύρωστη βιβλιογραφία καταδεικνύει ότι ο υβριδισμός υπήρχε και θα υπάρχει σαν μέσο «μόχλευσης» πολιτικών προσπαθειών . Αυτό που δεν υπήρχε ήταν ένα NATO που επανεστιάζει στην αρχική του αποστολή και μια Ευρώπη που αναζητά ταυτότητα. Κατά την άποψη μου δεν είναι επίσης τυχαίο το ότι οι ανατολικές χώρες ασχολούνται έντονα με τον υβριδισμό. Η απάντηση που έρχεται αβίαστα σ' αυτό είναι διότι απειλούνται από τη Ρωσία. Ο αντίλογος είναι ότι επίσης αναζητούν εθνικό προσανατολισμό και συσπείρωση μετά από δεκαετίες καταπιασμένης ταυτότητας, κάτι που η απειλή επαναπροσδιορίζει και ισχυροποιεί αφού ο εχθρός είναι «προ των πυλών». Όμως, η εισαγωγή των νέων όρων για οποιανδήποτε λόγο και αν προέκυψε είναι αλήθεια ότι αντιπροσωπεύει την ανάγκη για επεξήγηση πραγματικών γεγονότων και μπορεί να βοηθήσει στην ανάγνωση των άγνωστων προκλήσεων. Επίσης, κάθε προσθήκη νέου όρου υποδηλώνει την ανεπάρκεια του αρχικού λεξιλογίου και φυσικά του αναλυτικού πλαισίου που το περιβάλλει.

Κάποια στιγμή μπορεί να είναι απαραίτητο να αμφισβητηθούν συνολικά οι βασικές υποθέσεις όμως κατανόησης του πολέμου, ήτοι, ο χαρακτήρας, η έκφραση και ο σκοπός του, αλλά μάλλον δεν είναι ακόμη καιρός. Αυτή, η μελέτη του σύγχρονου πολέμου πρέπει να λειτουργεί με βάση τα νέα θεωρητικά εμπόδια και τεκμήρια, τα οποία συνιστούν μια αναδυόμενη πηγή αναλυτικών δεδομένων με πραγματικές όμως επιπτώσεις στον τρόπο με τον οποίο σχεδιάζεται και υλοποιείται η πολιτική. Έτσι η εκτίμηση αυτής της μελέτης είναι ότι εάν τα δυτικά κράτη (ΕΕ, ΗΠΑ και οι σύμμαχοί τους) δεν υιοθετήσουν έναν πιο πολιτικά και στρατηγικά ολοκληρωμένο τρόπο κατανόησης της οργανωμένης βίας, θα επαναλάβουν τα λάθη των πρόσφατων εκστρατειών σε μελλοντικούς πολέμους.

Ακόμη, η απάντηση σε βαθιά ριζωμένα πολιτικά προβλήματα δεν μπορεί να είναι παρά πολιτική. Επομένως ο πόλεμος μόνο κατά ένα μέρος είναι αποτελεσματικό (πολιτικό) εργαλείο , δηλαδή τόσο – όσο θα επιβάλλει και διατηρεί τους οποίους πολιτικούς ΑΝΣΚ. Κατά το μέρος αυτό, ο υβριδικός πόλεμος έχει σαν πολιτικό σκοπό την αναταραχή και την ανατροπή του υπάρχοντος πολιτικού συστήματος εκ των έσω. Έχει σαν αποφασιστικά σημεία τις πολιτικές και κοινωνικές δομές, οι οποίες όσο πιο αδύνατες , τόσο πιο ευάλωτες είναι. Είναι κατά ένα τρόπο ένας πόλεμος πολιτικού επηρεασμού και χειραγώγησης και για αυτό το λόγο χρησιμοποιεί όλα τα μέσα που μπορούν να επιφέρουν πολιτική και κοινωνική κινητοποίηση. Επομένως ο σχεδιαστής της στρατηγικής αναζητεί κρίσιμες τρωτότητες σε αυτές ακριβώς τις πολιτικές και κοινωνικές δομές. Ο υβριδικός πόλεμος, λοιπόν, έρχεται και

σχεδιάζεται με μια νέα μορφή στρατηγικής, μιας στρατηγικής διαφοροποίησης και χαμηλού κόστους. Αυτές οι στρατηγικές στην επιστήμη της διοίκησης οργανισμών, ονομάζονται όχι τυχαία «υβριδικές στρατηγικές».

Αναφορικά με την έννοια «πολιτική» πρέπει σίγουρα να σημειωθεί ότι αυτή κατανοείται διαφορετικά ανά την υφήλιο. Οι πολιτικές δομές, αναπτυσσόμενες ταυτόχρονα με τις αντίστοιχες κοινωνικές ουσιαστικά έρχονται να υποστηρίξουν τις ανάγκες της ομάδας – κοινωνίας. Έτσι παραμένουν στάσιμες ή αναπτύσσονται όσο στάσιμες ή μεταβαλλόμενες είναι αυτές οι ανάγκες. Τα τελευταία αναφέρονται καθόσον η εργασία αυτή υποστηρίζει ότι τα κέντρα βάρους του υβριδικού πολέμου σε επίπεδο στρατηγικής είναι αυτές ακριβώς οι κοινωνικές ανάγκες.

Ο Clausewitz δηλώνει ότι ο πόλεμος είναι «η συνέχεια της πολιτικής με άλλα μέσα» που συχνά ερμηνεύεται ότι σημαίνει μια ξεχωριστή στιγμή όπου σταματά η πολιτική και διπλωματική δραστηριότητα και αρχίζουν οι στρατιωτικές επιχειρήσεις. Στην πραγματικότητα όμως, ο πόλεμος και όχι μόνο ο υβριδικός, ποτέ δεν είναι τόσο ξεκάθαρα οριοθετημένος. Ο πολύς λόγος που έχει γίνει για την «γκρίζα ζώνη», εκτιμάται ότι έχει βάση και μάλιστα πολύ σοβαρή και επομένως προτείνεται και στην χώρα μας να γίνουν σοβαρές μελέτες επί τούτου. Πραγματικά αυτή η εργασία υποστηρίζει ότι το βασικότερο σημείο της στρατηγικής έναντι του υβριδικού πολέμου είναι η αποσαφήνιση της κατάστασης, δηλαδή το «ξεκαθάρισμα» της «ομίχλης της γκρίζας ζώνης». Αυτό, εκτός από την μετατόπιση του πλεονεκτήματος στον αμυνόμενο, αφού πλέον θα κυριαρχεί στις αποφάσεις, θα δώσει το απαραίτητο διεθνές νομικό έρεισμα για αντίδραση⁷⁰. Το τελευταίο περιγράφεται πολύ ωραία στην αμερικανική στρατιωτική βιβλιογραφία, ως «αλλαγή του χαρακτήρα της σύγκρουσης με μεταβατικές επιχειρήσεις»⁷¹.

Οι στόχοι του πολέμου είναι πάντα πολιτικοί και η χρήση βίας δεν περιορίζεται στις συμβατικές μάχες. Αν και ο υβριδικός πόλεμος αντιπροσωπεύει έναν ιδιαίτερο χαρακτήρα, συμπεριλαμβανόμενης της επιθυμίας των πολεμιστών να χρησιμοποιήσουν όλα τα δυνατά μέσα για την επίτευξη των στόχων τους, ωστόσο η φύση του πολέμου, εξελίσσεται. Ο υβριδικός πόλεμος δεν ορίζεται από οποιαδήποτε νέα τεχνολογία ή ικανότητα σε κανένα τομέα, αλλά προσφέρει ένα φάσμα τρόπων και μέσων για να επιτευχθεί ένα αποτέλεσμα και ως εκ τούτου να συμβάλει στους επιχειρησιακούς και στρατηγικούς στόχους ενός δρώντα. Το συμπέρασμα είναι ότι ο υβριδικός πόλεμος, ο συνδυασμένος τρόπος επίθεσης, καταστρέφει τους καθιερωμένους κανόνες, τα κατώτατα όρια και τα πρότυπα και αυτό, αμφισβητεί την όποια ηγεμονία. Το τελευταίο, δε, πρέπει να μας προβληματίσει ιδιαίτερα ως χώρα.

⁷⁰Της αντίδρασής μας θα πρέπει να προηγείται αποτροπή βασισμένη στο φόβο των αντιπάλων ακόμη και στο έδαφος του υβριδικά επιτιθέμενου. Θα πρέπει να επιδιώκεται ώστε ο δυνητικά επιτιθέμενος να διακατέχεται ανά πασά στιγμή από αυτό που αναφέρθηκε προηγουμένα ως «δίλλημα του κατακτητή».

⁷¹ TC 7-100, Hybrid Threats, US ARMY, σελ 4-1 έως 4-4.

4.2. Προτάσεις για την αποφυγή του «συνδρόμου του βραστού βάτραχου»

*Πολύ συχνά υποστηρίζεται ότι το πολιτικό αποτέλεσμα είναι αυτό που καθορίζει τη νίκη και όχι η στρατιωτική απόδοση. Αυτό είναι μια πραγματικότητα τόσο αληθινή όσο και οι πόλεμοι που κερδήθηκαν χωρίς την παρουσία στρατιωτών, έστω και πράσινων. Κατά την εκτίμησή μου, αυτό που έχει να κάνει με τον εξαναγκασμό του υβριδικού πολέμου, είναι ο φόβος. Και φόβος, χωρίς τον φόβο του θανάτου που θα προέρθει από βόμβες ή σφαίρες είναι διαχειρίσιμος. Έτσι ο υβριδικός πόλεμος επιζητά την διάχυση του φόβου ως πολλαπλασιαστή της ισχύος που προβάλλει. **Η καταπολέμηση, λοιπόν του φόβου είναι καίριας σημασίας στο χτίσιμο της αντιυβριδικής στρατηγικής.***

Ο υβριδικός πόλεμος αντανakλά σε κάποιο βαθμό νέες ευκαιρίες, τόσο σε στρατηγικό όσο και σε επιχειρησιακό επίπεδο, λόγω των συνδυασμένων επιπτώσεων της παγκοσμιοποίησης, των μαζικών επικοινωνιών στα χέρια περισσότερου (παγκόσμιου) πληθυσμού, των τεχνολογικών καινοτομιών του διαδικτύου, της κινητής τηλεφωνίας και της τηλεόρασης. Ο υβριδικός πόλεμος αντικατοπτρίζει τη σκόπιμη επιλογή ενός κρατικού ή μη κρατικού παράγοντα να εκμεταλλευτεί τις επιλογές της ασυμμετρίας, του περιορισμένου πολέμου ή των αντισυμβατικών μέσων και τρόπων. Ο συγχρονισμός των αποτελεσμάτων, συμβατικών και υβριδικών, μπορεί επίσης να είναι σημαντικός. Σε μια υβριδική εκστρατεία, οι παραδοσιακές στρατιωτικές δυνάμεις έχουν ένα ρόλο που μπορεί να είναι σημαντικός, αλλά μπορούν επίσης να διαδραματίσουν δευτερεύοντα ρόλο, παρέχοντας επαρκή δύναμη σε συγκεκριμένο χρόνο και τόπο για να δημιουργήσουν το απαιτούμενο αποτέλεσμα. **Η πιθανή απειλή της συντριπτικής δύναμης μπορεί να είναι μια σημαντική συνιστώσα, αλλά οι συμβατικοί στρατιωτικοί σχηματισμοί είναι, κατά καιρούς, πιθανό να είναι το λιγότερο σημαντικό στοιχείο μιας υβριδικής εκστρατείας. Ως εκ τούτου οι σύγχρονοι στρατοί και μεταξύ αυτών και ο Ελληνικός, συνυπολογίζοντας όλα τα παραπάνω, οφείλουν να ισορροπούν την ανάπτυξη των δυνατοτήτων τους, ανάμεσα στις πραγματικές πολιτικές ανάγκες και τις απειλές. Αυτές δε οι δυνατότητες πρέπει να περιλαμβάνουν τις κατάλληλα προσαρμοσμένες ένοπλες δυνάμεις, με το καταλληλά καταρτισμένο προσωπικό.**

Η επιθετική στάση της Ρωσίας στην περίοδο μετά το 2011 και η ανάπτυξη της κινεζικής στρατιωτικής δύναμης, όπως προαναφέρθηκε, βρίσκονται στο επίκεντρο της συζήτησης. Η συχνότητα των τρομοκρατικών επιθέσεων εναντίον αμάχων σε όλο τον κόσμο, που τροφοδοτούνται συχνά από τη βίαιη διεθνική ιδεολογία που κλέβει και επιλέγει στοιχεία του επαναστατικού Ισλάμ, απλώς προσθέτει στην αίσθηση της ανησυχίας στις δυτικές χώρες. Πολύ συχνά οι μελέτες, όπως και η παρούσα, εντοπίζουν την έλλειψη αποτελεσματικών αντιμέτρων, υποστηρίζοντας ότι τα δυτικά κράτη είναι εγκλωβισμένα σε νομικούς και δεοντολογικούς περιορισμούς ή ότι η συγκεχυμένη φύση των υβριδικών απειλών καθιστά σχεδόν αδύνατο να ελεγχθούν. Η βιβλιογραφία επιβεβαιώνει ότι ο υβριδικός

πόλεμος είναι η συγχρονισμένη εφαρμογή πολιτικών, οικονομικών, πληροφοριακών, κοινωνικών και στρατιωτικών προσπαθειών, για στρατηγικούς στόχους, που ελαχιστοποιούν τους κινδύνους που συνοδεύουν τον συμβατικό πόλεμο. **Συνεπώς, η αντιμετώπιση αυτών των τεχνικών πρέπει επίσης είτε να συμπεριλάβει ένα πλήρες φάσμα απαντήσεων είτε να είναι τόσο αποτελεσματική και συντριπτική σε μια συγκεκριμένη σφαίρα που οι υβριδικές μέθοδοι εγκαταλείπονται από έναν εχθρό ως αναποτελεσματικές ή αναποτελεσματικές.**

Αυτό που είναι περιέργως απών από την πλειονότητα της βιβλιογραφίας σχετικά με τον υβριδικό πόλεμο, είναι η στρατηγική. Μια στρατηγική προσέγγιση του αντι-υβριδικού πολέμου προσφέρει μεγαλύτερη σαφήνεια απ' ό,τι οι προσπάθειες αντιμετώπισης καθενός από τους συνδυασμούς τρόπων και μέσων με τα οποία διεξάγεται, όπως αυτά πολύ εύκολα μπορούν να εξαχθούν από τα παραδείγματα του 3^{ου} κεφαλαίου. Η αποτροπή είναι προφανώς μια επιλογή προσέγγισης, αλλά δεν είναι σε καμία περίπτωση η μόνη. **Μια στρατηγική προσέγγιση, που δεν περιλαμβάνει μια καθαρά στρατιωτική τακτική ή επιχειρησιακή προσέγγιση, προσφέρει πολύ περισσότερες ευκαιρίες για την αντιμετώπιση και γιατί όχι για την εκτέλεση υβριδικών επιχειρήσεων. Επίσης καθιστά πολύ πιο εμφανή την απαίτηση για πολλαπλές γραμμές επιχειρήσεων. Έτσι, οι πολιτικές, διπλωματικές, κοινωνικές, οικονομικές και ενημερωτικές επιχειρήσεις θα πρέπει να είναι εξίσου βαρύνουσας σημασίας με τις στρατιωτικές.**

Σε στρατηγικό επίπεδο, ο σημερινός χαρακτήρας του πολέμου δηλαδή ο μη ολοκληρωτικός Κλαουζεβιτσικός πόλεμος, φαίνεται να διαβρώνει ή αλλιώς να υπονομεύει τους καθιερωμένους κανόνες, τα όρια και τα πρότυπα στις διεθνείς σχέσεις. Η υβριδικότητα είναι εν τέλει μια προσπάθεια να υπονομεύσει την πολιτική εξουσία εξ αρχής και όχι ως συνέπεια μακροχρόνιων στρατιωτικών επιχειρήσεων. Στη διπλωματία, είναι η προσπάθεια να διαλύσει τους συμμάχους και τους εταίρους. Στην κοινωνική σφαίρα, είναι μια προσπάθεια να χρησιμοποιηθούν τα μέσα μαζικής ενημέρωσης για να αποθαρρύνουν, να προκαλέσουν αμφιβολίες ή να μπερδέψουν. Στον οικονομικό τομέα, μπορεί να περιλαμβάνει κυρώσεις, την αγορά περιουσιακών στοιχείων, την αγορά πόρων και την παρέμβαση στις τιμές. Η στρατιωτική εκδήλωση υβριδισμού, ίσως η πιο γνωστή, μπορεί να περιλαμβάνει τη χρήση στρατηγικών όπως δολοφονία, δολιοφθορά, αποτροπή ή εξαναγκασμό (συμπεριλαμβανομένων των υπερπτήσεων του εθνικού εναέριου χώρου), τη χρήση αντιπροσώπων και την τρομοκρατία. **Παρόλα τα πιο πάνω όμως τα οποία πλέον εξετάζονται και δίνουν έννοια στον υβριδικό πόλεμο, εκείνο στο οποίο πρέπει επιπλέον να δοθεί προσοχή σε στρατιωτικό επίπεδο αλλά και ερευνητικά είναι αυτό που ονομάζεται «πόλεμος με υποκατάστατα».** Μπορεί η συζήτηση να είναι στα αρχικά στάδια και να αφορά το τι πραγματικά συνέβη στους πολέμους του Αφγανιστάν και Ιράκ, ωστόσο εκτιμάται ότι θα μας απασχολεί όλο και πιο έντονα στο μέλλον και ιδιαίτερα, όπως έχει προαναφερθεί όσο ο άνθρωπος θα μειώνει τη συμμετοχή του στα μέσα παραγωγής και αντίστοιχα η τεχνητή νοημοσύνη θα την

αυξάνει. Η πεποίθησή μου είναι ότι δεν ανάγεται στη σφαίρα της επιστημονικής φαντασίας, σε κάποια στιγμή στο μέλλον η συζήτηση να έχει μετατοπιστεί από τον υβριδικό πόλεμο σε αυτό που θα ονομάσουμε «χωρίς ανθρώπους πόλεμος»(sic). Έτσι μπορεί να ακούγεται ακραίο, αλλά **από τώρα πρέπει να υλοποιηθούν πολιτικές για την ανάπτυξη εγχώριας μικρο και νάνο - τεχνολογίας καθώς επίσης και νευροεπιστημών, για αμυντικούς χερσαίους, ναυτικούς και αεροδιαστημικούς σκοπούς.**

Με βάση τα παραπάνω, μπορεί **να διαμορφωθεί μια «αντεστραμμένη», προς στον αντίπαλο, στρατηγική** με τους ακόλουθους τρόπους:

α. Στην φυσική/υλική σφαίρα μπορεί να υπάρξουν αποδιοργανωτικά μέτρα και ανάπτυξη κατάλληλων εργαλείων και δυνάμεων για την αποτροπή

β. Υπεροχή στην κατανόηση της κατάστασης μέσω μιας ευφούς υπηρεσίας πληροφοριών, επιτήρησης και αναγνώρισης.

γ. Ένα ιδιαίτερα ανεπτυγμένο πρόγραμμα πολιτικών υποθέσεων, μπορεί επίσης να είναι κρίσιμο. Στους ψυχολογικούς και γνωστικούς τομείς, η έμφαση μπορεί να είναι η διαβεβαίωση και η ενδυνάμωση της εμπιστοσύνης εταίρους · την καθιέρωση σαφών γραμμών στη διπλωματία · την έκθεση της προπαγάνδας και της υποκρισίας του αντιπάλου, με αποτέλεσμα να διαψεύδουν διαρκώς τα διηγήματά τους. Οι καλά προετοιμασμένες λειτουργίες πληροφόρησης, βασισμένες σε γρήγορους, προγραμματισμένους, μαζικούς και πολλαπλούς άξονες, φαίνεται να είναι μια άλλη κρίσιμη απαίτηση. Συνολικά, μια αντεστραμμένη στρατηγική θα επιδιώξει να «αλλάξει τον άξονα» και να επιδιώξει να «ξεπεράσει» τον τομέα των επιχειρήσεων, ανοίγοντας νέα μέτωπα και ζητήματα.

Κλείνοντας πρέπει να αναφερθεί ότι, μπορεί στη χώρα μας να έχει ξεκινήσει δειλά - δειλά η συζήτηση για τον μετασχηματισμό του πολέμου όμως **είναι αναγκαίο να αρχίσει και η συζήτηση για τον μετασχηματισμό της άμυνας.** Πολλά μοντέλα ήδη αναφέρονται στη βιβλιογραφία, με αυτό του μοντέλου της «άμυνας πλήρους φάσματος» να εκτιμώ ως πληρέστερο για την περίπτωση της Ελλάδας.

Σε κάθε περίπτωση, είναι αδικαιολόγητο να αφεθούμε να καταληφθούμε από το «σύνδρομο του βραστού βάτραχου».

Υπογραφή συντάκτη

Βασίλειος Μήτσιος

Σχης(ΠΖ)

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

«Α» Βιβλιογραφία

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ «Α» ΣΤΗΝ

ΑΤΟΜΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΒΙΒΛΙΑ

- Bracken. P, Bremmer I, Gordon.A, *Managing Strategic Surprise*, Cambridge University Press, 2008
- The U.S. Army & Marine Corps Counterinsurgency Field Manual, U.S. Army
- Freier, N. P. *Strategic Competition and Resistance in the 21st Century: Irregular, Catastrophic, Traditional, and Hybrid Challenges in Context*. Carlisle Barracks, PA: Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, 2007 <https://publications.armywarcollege.edu/pubs/1879.pdf>
- Kim. W.C., Mauborgne. R, *Η Στρατηγική των Γαλάζιων Ωκεανών*, , Εκδόσεις Κριτική
- Olsen. A, On New Wars, Oslo Files, Apr 2007.
- Nye. J, *Ήπια Ισχύς* , το μέσο επιτυχίας στην παγκόσμια πολιτική , Παπαζήσης, 2004
- Pape.R, Feldman. J, Ευθυμιόπουλος, Π. (μτφ), *Αποκόπτοντας το Νήμα της Τρομοκρατίας*, Σάκκουλας, 2013
- Strachan. H, *The Changing Character of War*, European Lecture Delivered at HEI ,Geneva, 2006
- TC 7-100 (Hybrid Threat)
- TRADOC G-2
- Vikrant Deshpande, *HYBRID WARFARE, The Changing Character of Conflict*, PENTAGONPRESS, New Delhi, 2018.
- Williamson Murray and Peter R. Mansoor, 1–17. New York: Cambridge University Press, 2012.
- Κολιόπουλος, Κ., *Η Στρατηγική Σκέψη, Ποιότητα*,2001

ΑΡΘΡΑ - ΚΕΙΜΕΝΑ - ΔΙΑΛΕΞΕΙΣ

- Bucala. P, « Iran's new way of war in Syria», a report by the Critical Threats Project of the American Enterprise Institute and the Institute for the Study of War, Φεβ 2017.
https://www.criticalthreats.org/wp-content/uploads/2017/02/Iran-New-Way-of-War-in-Syria_Final.pdf
- Bartles, C. K. «Getting Gerasimov Right», Military Review,
http://usacac.army.mil/CAC2/MilitaryReview/Archives/English/MilitaryReview_20160228_art009.pdf

- Deep, A. «Hybrid War: Old Concept, New Techniques», Small Wars Journal, Μάρ 2015.
<https://smallwarsjournal.com/jrnl/art/hybrid-war-old-concept-new-techniques>
- Dunlap, C. «Lawfare Today: A Perspective», YALE Journal of International Affairs, Winter 2008
<http://yalejournal.org/wpcontent/uploads/2011/01/083111dunlap.pdf>
- Fisher, M, στο D.N.C. Hack, «Echoes of Russia’s New Approach to Power», N.Y. Times,
- General Gerasimov, V, «The Value of Science Is in the Foresight: New Challenges Demand Rethinking the Forms and Methods of Carrying out Combat Operations», Voenno – Promys Hlennyy Kurier (στα ρωσικά) ,
<http://vpk-news.ru /articles/14632>
http://www.nytimes.com/2016/07/26/world/europe/russia-dnc-putin-strategy.html?_r=0;
- Gray, C.S. «Recognizing and Understanding Revolutionary Change in Warfare: The Sovereignty of Context». Carlisle Barracks, PA: Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, 2006.
<https://apps.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a443403.pdf>
- Hammes, T. X. «Modern Warfare Evolves into a Fourth Generation». Στο, Unrestricted Warfare Symposium: Proceedings on Strategy, Analysis, and Technology, Johns Hopkins University, 14–15 Μάρ 2006
- Higgins, A, Finger , «Pointed at Russian in Alleged Coup Plot in Montenegro», N.Y.Times,
<http://www.nytimes.com/2016/11/26/world/europe/finger-pointed-at-russians-in-alleged-coup-plot-in-montenegro.html>
- Hoffman, F, «Lessons from Lebanon: Hezbollah and Hybrid Wars», Foreign Policy Research Institute, Αύγ 2006.
<https://www.fpri.org/article/2006/08/lessons-from-lebanon-hezbollah-and-hybrid-wars/>
- Hoffman, F. G., *Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars*, Potomac Institute for Policy Studies, 2007
http://www.potomac institute.org/images/stories/publications/potomac_hybridwar0108.pdf
- Hoffman, F. G., « Hybrid Warfare and Challenges», JFQ, issue 52,2009
- Hoffman, F, . «The Hybrid Character of Modern Conflict.» , στο, Hybrid Warfare and Transnational Threats: Perspectives for an Era of Persistent Conflict, Security Affairs, 2011
- Jasper, S,. Moreland, S. «The Islamic State is a Hybrid Threat: Why Does That Matter?», Small War Journal, Δεκ 2014.
https://www.researchgate.net/publication/330740964The_Islamic_State_is_a_Hybrid_Threat_Why_Does_That_Matter
- Johnson, R. Oil, Islam and Conflict: Central Asia Since 1945, Reaktion, 2007.
<http://eds.a.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=3&sid=32ed43c6b171-415c-80c1-b9c5d5f93494%40sdc-v-sessmgr03>
- Kennan, George F. The Inauguration of Organized Political Warfare. Central Intelligence Agency, 1948.

- <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/114320.pdf?v=941dc9ee5c6e51333ea9ebbbc9104e8c>
- Krieg. A, Rickli. G.M., «Surrogate warfare: the art of war in the 21st century?», Defence Studies Journal, Νοε 2017 ,
<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14702436.2018.1429218?src=recsys>
 - Lasconjaris. G, Larsen. .J. A., NATO's Response to Hybrid Threats., Rome: NDC Forum Paper 24, 2015.
<http://www.ndc.nato.int/news/news.php?icode=886>
 - Liang. Quo, Xiangsui. Wang, Unrestricted Warfare. Panama City, FL: Pan American Publishing, 2002
<https://www.c4i.org/unrestricted.pdf>
 - Luman, R. «Introduction». Στο, Unrestricted Warfare Symposium: Proceedings on Strategy, Analysis, and Technology, Johns Hopkins University, Applied Physics Laboratory, 14–15 Μαρ 2006
<https://apps.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a597396.pdf>
 - Martins. M, «Lawfare: So Are We Waging It?», LAWFAREBLOG, 25 Νοε 2010.
<https://www.lawfareblog.com/lawfare-so-are-we-waging-it>
 - McFate, M. Jackson. Andrea V., «The Object Beyond War: Counterinsurgency and the Four Tools of Political Competition», Institute for Defense Analyses, Joint Warfighting Analysis Program, Alexandria, Φεβ 2006
<https://apps.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a489124.pdf>
 - McCulloh. T, Johnson. R, «Hybrid Warfare.». JSOU Report 13–4 , Αυγ 2013
https://www.socom.mil/JSOU/JSOUPublications/JSOU%20134_McCulloh%2CJohnsonHybrid%20Warfare_final.pdf (ΜΗ ΑΣΦΑΛΗΣ ΣΥΝΔΕΣΗ)
 - Nicholas M. James III, MAJ US Army Conventional Forces in Gray Zone Conflict, School of Advanced Military Studies, United States Army Command and General Staff College, 2017.
<https://apps.dtic.mil/dtic/tr/fulltext /u2/1039016.pdf>
 - Owen, W. F. «The War of New Words: Why Military History Trumps Buzzwords» Armed Forces Journal (2009).
<http://armedforcesjournal.com/essay-the-war-of-new-words/>
 - Sanger. D. E., «White House Confirms Pre-Election Warning to Russia Over Hacking», N.Y. Times
<http://www.nytimes.com/2016/11/17/us/politics/white-house-confirms-pre-election-warning-to-russia-over-hacking.html>
 - Schadow. N, «The Problem with Hybrid Warfare» War on the Rocks, Απρ 2015.
<https://warontherocks.com/2015/04/the-problem-with-hybrid-warfare/>
 - Trenin. D, «Avoiding U.S.-Russia Military Escalation During the Hybrid WAR», Carnegie Endowment for International Peace, Ιαν 2018.
https://carnegieendowment.org/files/Trenin_Hybrid_War_web.pdf
 - Van Puyvelde. D, «Hybrid War – Does It Even Exist?», NATO Review,
<http://www.nato.int/docu/review/2015/Also-in-2015/hybrid-modern-future-warfare-russia-ukraine/EN/>
 - Wittes. B, «What is Hybrid Conflict?», Lawfare (2015),
<https://lawfareblog.com/what-hybrid-conflict>

ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ

- Hybrid CoE(European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats) , <https://www.hybridcoe.fi/>
- Quadrennial Defense Review Report , Feb 2010, <http://archive.defense.gov/qdr/QDR%20as%20of%2029JAN10%201600.pdf>
- Williamson Murray and Peter R. Mansoor, 1–17. New York: Cambridge University Press, 2012. eBook, στο Open Athens (απαιτείται διαθέσιμος λογαριασμός) <http://eds.a.ebscohost.com/eds/detail/detail?vid=0&sid=5f5193b0-aa15-4be4-8281-2505a5d40369%40sdc-v-sessmgr05&bdata=JnNpdGU9ZWRzLWxpdmU%3d#AN=458678&db=edsebk>
- TRADOC G-2 https://www.benning.army.mil/mssp/security%20topics/Potential%20Adversaries/content/pdf/1.08%20IrregularForcesTRADOC_G2_Hdbk_1.08%2020dec10.pdf
- Liang. Quo, Xiangsui. Wang, Unrestricted Warfare. Panama City, FL: Pan American Publishing, 2002 . Πρόσβαση σε μετάφραση του κινεζικού κειμένου https://archive.org/stream/Unrestricted_Warfare_Qiao_Liang_and_Wang_Xiangsui/Unrestricted_Warfare_Qiao_Liang_and_Wang_Xiangsui_djvu.txt και σε pdf στο <https://www.c4i.org/unrestricted.pdf>
- <https://www.britannica.com/topic/aggression>
- <http://csef.ru/media/articles/3990/3990.pdf>
- G.A. Res. 25/2625, *Declaration on Principles of International Law Concerning Friendly Relations and Cooperation Among States in accordance with the Charter of the United Nations* (24 Οκτ 1970). <http://www.un-documents.net/a25r2625.htm>
- International Court of Justice, Nicaragua v. United States. Μια περίληψη της απόφασης είναι προσβάσιμη στο, <https://www.icj-cij.org/files/case-related/70/6505.pdf> . Ολόκληρη η απόφαση στο, <https://www.icj-cij.org/files/case-related/70/070-19860627-JUD-01-00-EN.pdf>
- http://www.pircenter.org/media/content/files/12_/13943175580.pdf
- http://www.mid.ru/en_GB/press_service/spokesman/answers/-/asset_publisher/OyrhusXGz9Lz/content/id/1091054
- <https://www.crisismonitor.gr/2019/04/21/sto-cheilos-neoy-emfylioy-i-sri-lanka-meta-to-tromomparaz-me-toys-138-nekroys>